

**БЕЗДОМНІСТЬ
В УКРАЇНІ**

DEPAUL

Homelessness has no place

Cover: XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

БЕЗДОМНІСТЬ В УКРАЇНІ

Короткий зміст	2
Вступ	4
Методологія	8
Причини бездомності в Україні	10
Аналіз потреб	16
Забезпечення: Послуги для бездомних в Україні	30
Рішення	37
Рекомендації	47

Автори:

Юен Дей-Коллінз, Лора Донкін та Хлоє Рудницькі

Подяки:

Всім, хто дали інтерв'ю, за те, що навчали та надихали нас своїми особистими історіями та пропозиціями.

Ключовим інформаторам за те, що поділились своїми експертними думками.

Персоналу Деполь Україна та Деполь Інтернешнл за відданість справі, розуміння та прагнення покінчити з бездомністю в Україні: Володимир Балабанов, Богдан Бердник, Олександр Борисов, Наталія Васалатій, Олег Горобець, Кейтлін Діскен, Дмитро Дмитренко, Володимир Євсюков, Кшиштоф Кава, Анні Морріс, Катерина Москвичова, Олена Ніхаєнко, Марк Робінсон, Ольга Ромашкіна, Анна Скорик, Оксана Сомкіна, Лора Хільє та Микола Ярмак

потреб. Приблизно третина бездомних назвали своїми першочерговими потребами підтримку в забезпеченні постійним житлом, медичну допомогу та юридичні консультації для відновлення документів. Потреби в сфері ментального здоров'я є значними, хоча, схоже, дані занижені. Також необхідна підтримка з задоволенням базових фізичних потреб. Люди, що перебувають в місцях тимчасового проживання, зокрема висловили свою потребу в допомозі з працевлаштуванням.

Потреби бездомного населення (людей, що живуть на вулицях або в притулках) є серйозними та складними. Рівень укорінення (як довго люди живуть на вулиці) в Україні є дуже високим: 95% опитаних людей є бездомними більше року, а половина (49%) – більше п'яти років. Бути бездомними небезпечно з багатьох причин, і 69% опитаних людей повідомили, що зазнавали насильства на вулиці. Четверть (24%) бездомних є жертвами домашнього насильства, серед жінок цей показник зростає до кожної другої (50%). Високим є рівень залежностей: половина (49%) бездомних повідомили про потреби, пов'язані зі зловживанням алкоголем, наркотичними речовинами та/або ігровою залежністю. Бездомність, правопорушення та ув'язнення тісно пов'язані між собою: третина (31%) бездомних – це колишні ув'язнені; а інтерв'ю з ув'язненими показують, що значна частина з них були раніше бездомними та ризикують стати бездомними після виходу на волю.

3. Забезпечення

В Україні доступність послуг для бездомних людей, особливо для тих, хто живе на вулиці, є критично обмеженою. Обсяг послуг та їхній склад по всій країні є недостатнім для забезпечення потреб бездомних людей. Послуги для бездомних майже завжди мають екстрений та тимчасовий характер, спрямовані на задоволення базових фізичних потреб людини.

Наше дослідження показує, що бездомні люди в Україні фактично виключені майже з усіх видів допомоги, якої вони потребують. Коли ми запитували людей, які отримують послуги для бездомних від Деполь Україна, яку допомогу вони отримували від інших організацій, то найпоширенішою відповіддю було «жодної». У цій категорії лише одна

або дві особи (зі 133) повідомили, що отримували підтримку від інших організацій у вигляді постійного або тимчасового житла; юридичної консультації (для відновлення документів); працевлаштування; лікування від залежності. Жодна людина не зазначила, що отримувала підтримку з питань психічного здоров'я. Близько 91% ув'язнених, які знаходяться в зоні ризику стати бездомними, зазначили, що вони ні від кого більше не отримували допомоги. Хоча для інших груп бездомних людей (як, наприклад, ВПО в місцях тимчасового проживання) забезпечення є порівняно кращим, та обсяги допомоги зменшуються, і багато людей знаходиться в скрутному становищі.

4. Рішення

Для стратегій подолання бездомності в Україні, які наразі тільки зароджуються, можуть стати корисними аналіз найкращих міжнародних практик та адаптація моделей, реалізованих в інших контекстах. Зокрема, слід зосередитися на двох напрямках: профілактика та рішення, орієнтовані на житло. Стратегії профілактики працюють на багатьох рівнях, у тому числі своєчасне втручання для людей, яким загрожує неминучий ризик бездомності; плани запобігання бездомності для людей, що виходять з в'язниць, лікарень або звільняються з військової служби; а також системні заходи, такі як збільшення кількості соціального та доступного житла. Допомога людям, які вже стали бездомними, має з часом відійти від практики надання екстреної допомоги і зосередитися на забезпеченні житлом. В Україні варто запустити пілотну програму «Спершу житло», яка є найбільш успішною з існуючих моделей боротьби з бездомністю, а також перевірити та адаптувати інші рішення, які підвищать якість послуг, та сформувати партнерські стосунки між громадянським суспільством та державними структурами.

Короткий зміст

Мета цього звіту – поглибити розуміння проблеми бездомності в Україні, щоб на його основі можна було розробити кращі стратегії для її вирішення. Це найбільш комплексна з опублікованих на даний час оцінка бездомності в Україні, яка складається з чотирьох розділів:

1. Причини: аналіз причин бездомності та впливу повномасштабного вторгнення;
2. Аналіз потреб: тенденції в потребах людей, що переживають різні форми бездомності;
3. Забезпечення: огляд наявних послуг для бездомних людей;
4. Рішення: аналіз передового міжнародного досвіду та його застосування в Україні.

Цей звіт підготовлено на основі інтерв'ю та обговорень в фокус-групах з 234 людьми, які є або ризикують стати бездомними, а також на основі інтерв'ю з ключовими інформаторами, які надають послуги. Автором звіту є Деполь Україна, заснована в 2007 році національна громадська організація, що спеціалізується на підтримці бездомних людей.

Масштаби бездомності в Україні невідомі, бо точні дані не збираються, хоча нема сумнівів, що бездомними є сотні тисяч людей, а мільйони – в зоні ризику. До них відносяться люди, що живуть на вулицях, у притулках, в тимчасовому житлі, а ті, хто в зоні ризику – в таких закладах, як лікарні та в'язниці.

1. Причини

Повномасштабне вторгнення, і особливо переміщення населення, є наразі основною причиною бездомності в Україні: 3,5 мільйонів людей є внутрішньо переміщеними особами, а домівки двох мільйонів домогосподарств були знищені або пошкоджені.¹ Через війну люди змушені жити на вулиці, що є крайньою формою бездомності: майже чверть (22%) тих людей, які ночують на вулиці або в притулках, є ВПО. Організація Об'єднаних Націй описує конфлікт як «систематичну причину» бездомності в усьому світі, а війна відрізняє український контекст від контексту інших країн Центральної та Східної Європи.²

2. Аналіз потреб

Опитані люди повідомили про цілу низку

¹ Глобальний кластер з питань захисту, "Оновлення аналізу захисту в Україні: липень 2024 р.," станом на 12 серпня 2024р., https://www.globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2024-07/ukraine_protection_analysis_update_-_july_2024.pdf.

² Генеральна Асамблея ООН, "Інклюзивні політики та програми для вирішення проблеми бездомності," A/75/310, 6 серпня 2020р.

Image: Depaul

Вступ

Бездомність присутня в кожній країні і є важкою формою маргіналізації. Організація Об'єднаних Націй (ООН) описує бездомність як «конкретне порушення прав людини та показник крайньої бідності та соціальної ізоляції». ³ Незважаючи на гостроту та актуальність проблеми, дані про бездомність в Україні є обмеженими. Але це характерно не лише для однієї України. Обмеженість наявних даних – спільна риса як для країн, що постраждали від конфлікту, так і для Центральної та Східної Європи (ЦСЕ). Це обмежує здатність суспільства запобігати бездомності та ефективно реагувати на неї.

Щоб почати заповнювати прогалину в даних, ми провели інтерв'ю, фокус групи та опитування з 234 бездомними з різних регіонів країни. Ми поговорили з тими,

хто надає різні послуги бездомним. Наша команда провела контекстний аналіз та оцінила тенденції в міжнародних моделях та наявних даних. У сукупності це складає найдетальніше на даний час оцінювання бездомності в Україні. Рекомендації звіту розроблені для розвитку стратегій щодо покращення профілактики бездомності в Україні та реагування на неї.

Вплив затяжного конфлікту

Україна переживає конфлікт, що продовжується вже десятиріччя; за кризою 2014 року настало повномасштабне вторгнення російської федерації в лютому 2022 року. ООН визначає конфлікт, і особливо переміщення населення внаслідок конфлікту, як одну з «системних причин» бездомності. ⁴ Значна частина аналізу бездомності в Україні може бути розглянута в ширшому

контексті Центральної та Східної Європи. Україна розпочала процес вступу до Європейського Союзу, і аналіз тенденцій на всьому континенті також є доречним. Однак вплив десятирічного конфлікту та війни, що триває, відрізняє Україну як від інших країн ЦСЕ, так і від ширшого європейського контексту. Це стосується масштабу, характеру та гостроти наявних та прогнозованих потреб, а також непередбачуваності операційного середовища. Війна викликала гігантський тиск на економіку, системи соціального забезпечення, медичні послуги та стала причиною масових травм.

Масштабне внутрішнє переміщення населення та руйнування житла, спричинені війною, є основними факторами, що призводять до бездомності в Україні та не є актуальними в більш широкому європейському контексті. Біля 3,5 мільйонів людей втекли зі своїх домів в інші регіони країни. Кожен десятий будинок був пошкоджений або зруйнований, за оцінками постраждало 2 мільйони домогосподарств. Хоча заради аналізу та стислості у цьому звіті, як правило, узагальнюється національний контекст, слід визнати, що існують значні відмінності між регіонами. Наприклад, 75% пошкоджень житла обмежується чотирма областями (Донецька, Харківська, Луганська та Київська). ⁵

Війна в Україні стала затяжною. Люди по всій країні продовжують жити під загрозою невибіркових повітряних атак, які призводять до нових жертв серед цивільного населення та руйнувань будинків і інфраструктури. За оцінками, 3,3 мільйона людей, які живуть уздовж лінії зіткнення на сході, півночі та півдні, а також на окупованих територіях, наражаються на найбільший ризик. ⁶ Лінія фронту залишається динамічною.

В травні 2024 року російська федерація почала новий транскордонний наступ в Харківській області, що призвело до значного погіршення безпекової ситуації, примусових евакуацій та нових переміщень населення. Затяжний конфлікт, який є динамічним і непередбачуваним за своєю природою, є серйозним викликом. Він призводить до поглиблення гостроти і складності потреб постраждалого населення, загострюючи такі проблеми, як бездомність. Водночас, непередбачуване середовище ускладнює реалізацію довгострокових стратегій, необхідних для ефективного вирішення складних потреб, які створює війна. І тому будь-яке реагування на проблему бездомності в Україні має бути гнучким та адаптивним до динамічного контексту. Однак, стратегії повинні також враховувати і попередження ООН про небезпеку нездатності розробити довгострокове реагування: 'Екстремне реагування та забезпечення тимчасовим розміщенням відіграють життєво важливу роль у вирішенні проблеми раптової втрати житла внаслідок катастроф або конфліктів. Однак, в екстремних заходах часто пріоритет надається короткостроковій підтримці, а довгострокове житло та комплексні потреби людей ігноруються. Ця інституційна орієнтація на екстремне розміщення може призвести до того, що люди опиняться в пастці системи, якій бракує індивідуального підходу до психосоціальної, юридичної та медичної допомоги для інтеграції та реабілітації.'⁷

Визначення бездомності

В Україні законодавчо закріплене визначення бездомності викладено в Законі 2005 року під номером 2623-IV, 'Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей'.⁸

³ Генеральна Асамблея ООН, "Інклюзивні політики та програми для вирішення проблеми бездомності," A/75/310, 6 серпня 2020р.

⁴ Генеральна Асамблея ООН, "Інклюзивні політики та програми для вирішення проблеми бездомності," A/75/310, 6

серпня 2020р.

⁵ Глобальний кластер з питань захисту, "Оновлення аналізу захисту в Україні: липень 2024 р.," станом на 12 серпня 2024р., https://www.globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2024-07/ukraine_protection_analysis_update_-_july_2024.pdf.

⁶ Глобальний кластер з питань захисту, "Оновлення аналізу захисту в Україні: липень 2024 р.," станом на 12 серпня 2024р., https://www.globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2024-07/ukraine_protection_analysis_update_-_july_2024.pdf.

⁷ Генеральна Асамблея ООН, "Інклюзивні політики та програми для вирішення проблеми бездомності," A/75/310, 6 серпня 2020р.

⁸ Закон України, "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей," 2 червня 2005 р., № 2623-

Майже чверть (22%) тих людей, які ночують на вулиці або в притулках, є ВПО.

Він визначає бездомність як становище людини, що не має місця проживання та не проживає в житловому приміщенні, тобто не має постійного або тимчасового житла. Закон розрізняє бездомних і тимчасово бездомних, підкреслюючи, що бездомність характеризується відсутністю як постійного, так і тимчасового місця проживання. Європейський Союз, до якого Україна приєднається в найближчі роки, в 2007 році ухвалив типологію бездомності та відсутності житла під назвою ETHOS.⁹ Її мета - гармонізувати розуміння та покращити збір даних і статистичний аналіз. Як і деякі інші європейські країни, ETHOS використовує ширше визначення бездомності, ніж українське законодавство. Спрощена версія типології (ETHOS Light),¹⁰ на яку ми будемо посилалися в цьому звіті, класифікує бездомність у шести категоріях:

1. Люди, що не мають даху над головою, напр., живуть на вулицях;
2. Люди в екстремому житті, напр., в нічліжках;
3. Люди, які проживають в помешканнях для бездомних з обмеженням часу перебування в них, напр., хостели, тимчасове житло, притулки;
4. Люди, які проживають в закладах (напр., лікарні, в'язниці) та залишаються там довше необхідного часу через

відсутність житла або які не мають житла перед виходом з цих закладів;

5. Люди, які через відсутність житла проживають в нетрадиційних житлових приміщеннях, напр., будинки на колесах, тимчасові будівлі;
6. Люди, які тимчасово проживають в традиційному житлі з рідними або друзями, напр., кілька ночей на дивані, так званий 'sofa surfing'.

У цьому звіті особливу увагу буде приділено досвіду та потребам людей з першої до четвертої категорій. Іноді, з метою аналітики, ми розглядатимемо ці групи окремо, хоча в реальному житті групи можуть перетинатися, а люди переходити з однієї групи в іншу. В рамках категорії 3 ми зосередимося на досвіді внутрішньо переміщених осіб (ВПО), оскільки вони становлять переважну частку людей, які опинилися в таких життєвих ситуаціях, а переміщення є значним чинником бездомності в Україні, як пояснювалося вище, і потребує детальної уваги.

Варто пам'ятати, що завжди в усіх країнах набагато більше людей перебувають в зоні ризику стати бездомними, ніж є

бездомними. Цю категорію людей «групи ризику», для яких профілактичні підходи є критично важливими, складніше визначити та підрахувати, але вона є ключовим фактором для комплексних стратегій боротьби з бездомністю.

Масштаб бездомності

Більшість країн світу не мають достовірних даних про бездомність, і точні масштаби бездомності в Україні теж невідомі. В 2021 році, за рік до повномасштабного вторгнення, згідно з даними Міністерства соціальної політики понад 50 000 людей були офіційно зареєстровані як бездомні – опираючись на вузьке юридичне визначення, описане вище.¹¹ Свіжіші дані не збирались, а деякі експерти вважають, що навіть довоєнна цифра сильно занижена: президент місцевої організації «Народна допомога» припустив у 2019 році, що справжня цифра була ближче до 200 000 осіб.¹² Оціночні дані, що базуються на такій реєстрації, як в звітах Міністерства соціальної політики, можуть бути недостовірними, бо для неї потрібна взаємодія з державними службами. Деякі бездомні не бажають взаємодіяти з державою внаслідок наявного досвіду маргіналізації. У будь-якому разі, масштаби бездомності різко зросли внаслідок повномасштабного вторгнення, як вже сказано раніше. Нема сумнівів, що бездомних в Україні зараз сотні тисяч (згідно з ETHOS Light), і мільйони людей знаходяться в зоні ризику, але через брак достовірних даних назвати точну цифру неможливо.

Законодавча база

Законодавча база з питань бездомності в Україні є відносно розвинутою. Закон № 2623-IV, згаданий вище, не лише розглядає заходи реагування на проблему бездомності, але й містить текст про її запобігання та захист прав на житло. Він заохочує «систему заходів, спрямованих

на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності, їх профілактику, в тому числі заходи щодо зниження ризику втрати особами прав на житло та запобігання втраті цих прав...» Як зазначено наприкінці цього звіту, превентивний підхід є життєво важливим для ефективних стратегій. Позитивним є те, що законодавча база України вже розглядає це питання з точки зору превентивного підходу. Захист прав на житло є ще одним життєво важливим механізмом запобігання бездомності, і в Україні існують законодавча база та правові процедури, покликані захистити орендарів від несправедливого або свавільного виселення. Однак на практиці значна частина ринку оренди в Україні функціонує неофіційно, а договори оренди укладаються усно. Це робиться для того, щоб обійти податкові зобов'язання та правила, пов'язані з офіційною орендою житла. Поширеність такої практики знижує вартість житла через усунення податкових зобов'язань, але і знищує будь-який правовий захист, доступний орендарям житла. Це також означає, що важко сприяти стандартизації умов оренди, застави тощо. Це збільшує ризик несправедливого виселення, що підвищує кількість бездомних.

Важливо, що Закон № 2623-IV також передбачає декриміналізацію таких аспектів та поведінки, пов'язаних з безпритульністю, як бродяжництво та жебрацтво. Декриміналізація бездомності та пов'язаної з нею поведінки є важливим кроком, що сприяє позитивним діям, спрямованим як на запобігання, так і на реагування на цю проблему. Законодавча база України є більш прогресивною, ніж у багатьох інших країнах. Її сусідка Угорщина запровадила закони, що визнають незаконним сон на вулиці в громадських місцях. У Данії запроваджено кримінальну відповідальність за жебрацтво, а деякі міста Франції де-факто криміналізували бездомність, законодавчо заборонивши лежати чи спати в певних

IV.

9 FEANTSA, "ETHOS: Європейська типологія бездомності та відсутності житла," станом на 9 серпня 2024 р., <https://www.feantsa.org/download/ethos2484215748748239888.pdf>.

10 FEANTSA, "ETHOS Light: Європейська типологія бездомності та відсутності житла," станом на 9 серпня 2024 р., <https://www.feantsa.org/download/fea-002-18-update-ethos-light-0032417441788687419154.pdf>.

11 Yuliia Turba, "Local government relationships in addressing homelessness" (Master's thesis, Central European University, 2023), станом на 12 серпня 2024 року, https://www.etd.ceu.edu/2023/turba_yuliia.pdf

12 Yuliia Turba, "Local government relationships in addressing homelessness" (Master's thesis, Central European University, 2023), станом на 12 серпня 2024 року, https://www.etd.ceu.edu/2023/turba_yuliia.pdf

Тепер я тверезий вже більше двох місяців, я пройшов курс лікування. Співробітники шелтеру ставляться до мене з повагою.

громадських місцях. У нинішніх умовах можуть знадобитися подальші зусилля для продовження впровадження прогресивної тенденції в Україні, наприклад, на людей, які сплять на вулиці, можуть бути накладені штрафи, передбачені законами про комендантську годину.

Методологія

Цей звіт ґрунтується на дослідженні та аналізі Деполь Україна за підтримки партнерської організації Деполь Інтернешнл. Деполь Україна є національною недержавною організацією, що діє з 2007 року та спеціалізується на підтримці бездомних людей. Деполь Україна є частиною Групи Деполь, всесвітньої мережі організацій, невелика центральна команда якої надавала підтримку при підготовці даного звіту. Персонал Деполь Україна провів інтерв'ю та фокус-групи з 234 клієнтами (отримувачами послуг) всього спектру послуг організації, які надають підтримку людям в життєвих ситуаціях, що згідно з ETHOS Light відносяться до категорій один, два, три та чотири, та людям в зоні ризику. Ми також опитали персонал з інших українських організацій, що допомагають людям, які вже стали бездомними або знаходяться в зоні ризику стати такими. Персонал Деполь Інтернешнл провів консультації зі співробітниками Деполь Україна, які надають послуги, та проаналізував зовнішні документи. Результати звіту ґрунтуються на наступних даних:

- 200 структурованих опитувальників клієнтів Деполь Україна, які є бездомними або в зоні ризику стати бездомними, з них:

о 94% є бездомними (на момент інтерв'ю) категорій 1-4 згідно з ETHOS Light

о 6% знаходяться в зоні ризику стати бездомними

о 18% є ув'язненими, а 6% - колишніми ув'язненими, яким Деполь Україна надає підтримку через послуги превенції

о 69% чоловіків та 31% жінок

о 0,5% у віці до 18 років; 48% – 18-45 років; 30% – 46-60 років; та 21,5% у віці старше 60 років

- Дев'ять обговорень в фокус-групах (FGD) з 34 клієнтами, які є бездомними
- 25 кейсів клієнтів (вивчення ситуації), які є бездомними або в зоні ризику стати бездомними
- Дев'ять інтерв'ю з ключовими інформаторами (KII) з представниками українських організацій, які займаються бездомністю
- 11 KII зі співробітниками Деполь Україна, що надають послуги бездомним
- Огляд зовнішніх літературних джерел даних і свідчень про бездомність в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи, а також даних і свідчень про ефективні міжнародні рішення
- Дані моніторингу послуг Деполь Україна

Цільові групи:

- Люди, що живуть на вулиці (категорія 1 згідно з ETHOS Light), залучені через послуги Деполь Україна «Допомога на колесах» та Денний центр

- Люди, що приходять в притулки (категорія 2 згідно з ETHOS Light), залучені через послуги притулків Деполь Україна

- Люди, що живуть в тимчасовому житлі для бездомних (категорія 3 згідно з ETHOS Light), залучені через послуги Деполь Україна з надання тимчасового проживання для самотніх дорослих та сімей ВПО

- Люди, що живуть в закладах (категорія 4 згідно з ETHOS Light), залучені через послуги Деполь Україна з кримінальної превенції

- Люди в зоні ризику стати бездомними, залучені через послуги Деполь Україна «Допомога на колесах», Денний центр та кримінальна превенція

З бездомністю стикаються багато різних людей у суспільстві, і наведені вище групи представляють широкий зріз досвіду. Категорії 1 і 2 в цілому представляють тих, кого можна назвати населенням, яке спить на вулиці: люди, які сплять на вулиці або покладаються на місце в притулках. Переважно цю групу складають самотні дорослі, здебільшого чоловіки, і багато хто з них має численні потреби в підтримці. Категорія 3 широко представляє тих, хто проживає в тимчасовому житлі для ВПО. Ця група переважно складається з домогосподарств з дітьми, переміщених внаслідок конфлікту. Для домогосподарств з дітьми жити на вулиці є значно менш типовим (в Україні існує юридичний обов'язок надавати місце проживання дітям, які живуть на вулиці), і рівень їхніх потреб у підтримці суттєво відрізняється. Враховуючи різницю в загальних характеристиках, потребах і досвіді, у звіті, де це доречно, дані наведені з розбивкою на тих, хто користується класичними послугами для бездомних (категорії 1 і 2), і тих, хто користується послугами з тимчасового розміщення для ВПО (категорія 3). Особи, які належать до категорії 4, особливо ті, які перебувають у в'язниці і мають вийти на волю, скоріш за все опиняться на вулиці (категорія 1), якщо їм не буде надана допомога в забезпеченні адекватним житлом, і, де це доречно, ці дані також розбиті за категоріями. Крім

того, дані наведені з розбивкою за такими характеристиками, як вік, стать і статус ВПО, де це доречно.

Важливо зазначити, що хоча звіт охоплює широкий і значний за обсягом зріз бездомних людей та ґрунтується на більш детальних даних, ніж будь-яке інше попереднє дослідження бездомності в Україні, в ньому є прогалини, яких не уникнути. Зокрема через те, що збір даних проводився на проєктах Деполь Україна, не охопленими лишилися бездомні, які не користуються цими послугами. Певні групи населення, маргіналізовані або більш «приховані» в українському суспільстві, також були важкодоступними. Наприклад, лише двоє респондентів у наших інтерв'ю ідентифікували себе як ЛГБТКІ+, а понад чверть людей не відчували себе комфортно, відповідаючи на це питання. Люди, які ідентифікують себе як ЛГБТКІ+, піддаються стигматизації деякими частинами українського суспільства і значною мірою є прихованою групою. Ефективні стратегії подолання бездомності повинні включати підходи, які охоплюють людей, не залучених до послуг, а також групи, які є особливо маргіналізованими або «прихованими» в суспільстві, навіть якщо їхні потреби складніше оцінити під час збору даних. В нашому аналізі людей, що проживають в тимчасовому житлі (Категорія 3 згідно з ETHOS Light), ми вирішили зосередитися на ВПО, оскільки вони зараз становлять переважну частку людей, які отримують доступ до таких послуг. Слід зазначити, що цими послугами користуються і не переселенці, і їхні потреби та досвід можуть відрізнятися.

Локація:

Збір даних проводився на послугах, що надає Деполь, в Харківській, Київській та Одеській областях. З 200 респондентів структурованих опитувальників: 38% - в Харківській; 23% - в Київській (плюс 1% в Житомирській області, послуги надаються філією Деполь в Києві); та 38% - в Одеській.

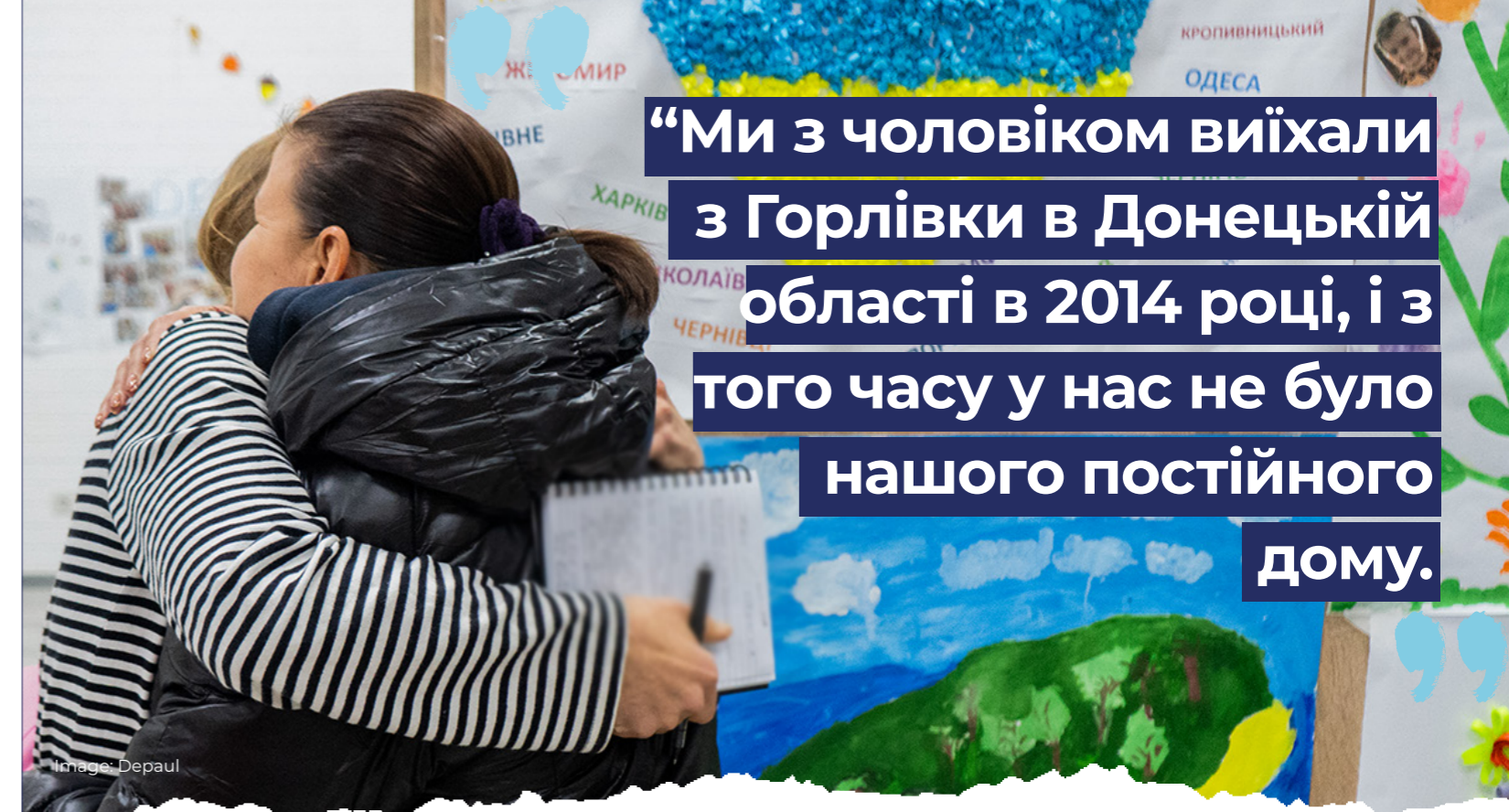
1. Причини бездомності в Україні

Досвід бездомності має дуже велика група людей, і ще більша група знаходиться в зоні ризику стати бездомними. Історія у кожної людини чи родини, що стали на шлях бездомності, характеризується поєднанням особистих та соціально-економічних обставин.

Опитані нами клієнти послуг для бездомних (категорії 1-2 згідно з ETHOS Light) називають цілу низку факторів, і багато хто з них вказує кілька причин. Зазвичай згадуються такі перехресні фактори, як звільнення, травма, розрив сімейних чи інших стосунків, виселення та залежність. Деяким людям не було куди йти після виходу з в'язниці, дитячого будинку, лікарні або звільнення з армії. Багато опитаних сказали, що

стали бездомними за одну ніч - прямий наслідок повномасштабного вторгнення. Люди розповідають про те, що їхні домівки були зруйновані обстрілами, або про те, що їм довелося тікати з прифронтових та окупованих територій. Велика різноманітність в досвіді бездомних людей вказує на необхідність індивідуального підходу до реагування на обставини кожної людини.

Серед тих, хто отримує послуги тимчасового проживання для ВПО (категорія 3 згідно з ETHOS Light), спостерігається менша варіативність. Не дивно, що 95% опитаних людей називають переміщення основною причиною бездомності (див. докладніше нижче). Однак фактори часто є більш складними та переплетеними. Респонденти також називають виселення, безробіття та розрив стосунків як фактори, що сприяють бездомності.

Причини бездомності респондентів, що є клієнтами послуг для бездомних (EL 1-2) та послуг з тимчасового проживання для ВПО (EL 3)

Причини бездомності	Послуги для бездомних(EL 1-2)	Послуги тимчасового проживання для ВПО (EL 3)
Переміщення	22%	95%
Виселення	29%	5%
Конфлікт в родині	24%	0%
Розрив стосунків	23%	5%
Втрата роботи	22%	5%
Залежність	17%	0%
Пошкоджене/знищене житло	9%	0%
Продане житло	8%	0%
Вихід з інтернату/ дитбудинку/ в'язниці	8%	0%
Втрачені/ вкрадені документи	5%	0%
Інше	5%	0%

ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА ВПЛИВ ВІЙНИ

Багато з причин того, чому люди стали бездомними, є загальними для більш широкого європейського контексту. Однак, як зазначалося у вступі, повномасштабне вторгнення призвело до значного зростання рівня бездомності, і цю особливу динаміку потрібно розуміти.

Переміщення приносить в життя людей крихкість та непостійність. Вимушені переселенці змушені покидати свої домівки, роботу та майно, часто за дуже короткий термін. Їм доводиться заново будувати своє життя на новому місці, часто без підтримки сім'ї чи друзів. Деяким важко пристосуватися до життя в новому місті, знайти житло, роботу, школу та медичну допомогу. Люди, які стали вимушеними переселенцями маючи до того низький рівень доходів, тобто з низькою фінансовою стійкістю, а також люди, які стали переселенцями з уже існуючими факторами вразливості, такими як інвалідність або велика кількість утриманців, мають найбільший ризик стати бездомними. За словами директора Харківського міського центру реінтеграції бездомних осіб:

“Бездомні ВПО в більшості випадків вже мали фінансові проблеми в своєму житті. Хоча у них і було якесь своє житло, вони насилу зводили кінці з кінцями і мали проблеми з роботою і т.п. Тому, коли вони опиняються на новому місці без жодних заощаджень, без допомоги родичів... вони дуже швидко стають бездомними.”

Загалом, переміщені особи живуть з непевністю щодо майбутнього, і це ускладнює досягнення стабільності. Згідно з опитуванням 2024 року, лише 5% ВПО планують повернутися до своїх домівок протягом наступного року, але 68% сподіваються колись повернутись.¹³

Переміщення населення є чинником бездомності. Кожен п'ятий (22%) з опитаних клієнтів послуг для бездомних назвав переміщення причиною своєї бездомності. Клієнт притулку Демполь Україна в Харкові

поділився з нами своєю історією вимушеного переміщення та тим, як вплинула війна:

“Мій дім в Вовчанську [Харківська область] згорів, я переїхав і віддав своїх улюблених собак волонтерам в притулок. Я жив в окупації. Я бачив жахи. Під час війни я вистрибнув, ховаючись від вибухів, і зламав собі обидві ноги. Одна нога зрослась неправильно, не було кому накласти гіпс, і тепер я шкутильгаю з паличкою. У мене нема грошей, нема роботи. Я не знаю, де я буду жити потім.”

Клієнт притулку, Харків.

Історії сімей, які звертаються до послуг тимчасового проживання для ВПО, свідчать про крихкість життя в Україні. Більшість опитаних нами людей з цієї категорії були переміщені кілька разів з початку повномасштабного вторгнення. Багаторазові переміщення створюють додаткове економічне та емоційне навантаження на сім'ї: кожне переміщення приносить невизначеність і необхідність адаптуватись. Понад мільйон людей були змушені покинути свої домівки у 2014 році, а деякі з них пережили повторне переміщення після повномасштабного вторгнення, зокрема, одна клієнтка, з якою ми спілкувалися в Одесі:

“Ми з чоловіком виїхали з Горлівки в Донецькій області в 2014 році, і з того часу у нас не було нашого постійного дому. Ми не були в Горлівці вже 10 років, бо вона в окупації. Наші двоє синів народились в Херсоні, бо ми переїхали з Донеччини в Херсон. Нам довелось з двома малими дітками виїхати з Херсону в Одесу, бо Херсон постійно обстрілюють. Тому це наше друге переселення, цього разу до Одеси.”

Клієнтка послуги тимчасового проживання для ВПО, Одеса.

Кілька респондентів з тимчасового житла для ВПО сказали, що раніше у них вже був досвід бездомності. Багато переміщених осіб також стикаються з так званою «прихованою бездомністю», наприклад, живуть у небезпечному, переповненому житлі з друзями або родичами (категорія 6 згідно з ETHOS). Це є фактором ризику переходу до більш важких форм бездомності.

У найближчі роки слід очікувати зростання рівня бездомності серед переміщеного населення, оскільки підтримка від держави та від ГО зменшується. Раніше всі зареєстровані ВПО мали право на отримання державної грошової допомоги на проживання. У березні 2024 року критерії для її отримання були звужені до конкретних факторів соціально-економічної вразливості, серед яких люди похилого віку, люди з інвалідністю та малозабезпечені сім'ї з дітьми. Але є велика кількість населення з груп ризику, які не відповідають цим критеріям.¹⁴ Багато переміщених осіб додатково до державної підтримки отримують гуманітарну допомогу від громадських організацій. Деякі з них стали залежними від цієї допомоги. Однак доступність гуманітарної допомоги зменшується у міру того, як вичерпується фінансування екстреного реагування. У міру зменшення обсягів допомоги, організації

звужують критерії отримання допомоги і часто спрямовують її на ті самі вразливі групи населення. В результаті, як це не парадоксально, деякі люди, які вважаються менш вразливими, можуть все частіше наражатися на більший ризик бездомності в міру того, як громадянське суспільства перестає надавати їм підтримку. Особливо це стосується людей передпенсійного віку.

Питання мобілізації (призову в армію) є надзвичайно чутливим та може ставати все більшим чинником бездомності з кількох причин. За даними парламентського

комітету з питань економіки, 3,7 мільйона з 11 мільйонів українських чоловіків у віці 25-60 років підлягають призову на військову службу. Згідно з опитуванням, яке провела українська дослідницька агенція Info Sapiens, 48% чоловіків не готові йти воювати, а 18% не визначились.¹⁵ Українські чоловіки зобов'язані пред'явити документи та з'явитися до військкомату, щоб оформити довідку ВПО, влаштуватися на офіційну роботу або отримати медичну допомогу. Чоловіки, які бояться призову, можуть вирішити не влаштовуватися на офіційну роботу та не звертатись по допомогу, а також змінити місце проживання, щоб зменшити ймовірність призову до армії. Це може знизити їхні доходи і обмежити доступ до медичних послуг та інших благ. Імовірність мобілізації може бути джерелом стресу, невизначеності та напруги для чоловіків і може створити ускладнення для їхніх сімей. За деякими даними, багато чоловіків фактично переховуються. Такий спосіб життя створює перешкоди для отримання доходів та послуг і призводить до погіршення ментального здоров'я. Ці фактори підвищують ризики бездомності.

У найближчі роки сотні тисяч людей (переважно чоловіків) будуть звільнені з військової служби, і це також стане чинником зростання бездомності. Лише 2% людей, яких ми опитали для цього звіту, є ветеранами нинішньої війни, але ця цифра, безсумнівно, зростатиме з часом: ветерани, як правило, мають більший ризик стати бездомними¹⁶, і Україна має підготуватись до того, що в наступні роки суттєво зросте кількість бездомних ветеранів і бездомних сімей, у складі яких є ветерани. Люди з досвідом активних бойових дій частіше знаходяться в зоні ризику виникнення депресії, тривоги, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших проблем з ментальним здоров'ям. Деякі ветерани також мають інвалідність, поранення або залежності, пов'язані з впливом їхньої служби. Деяким ветеранам може бути важко перейти від військової служби до цивільної роботи і життя через брак навичок, освіти, ізоляцію, втрату сенсу

¹³ IPSOS, “Життя на паузі: перспективи біженців, ВПО та повертанців,” 2024, станом на 9 серпня 2024р., <https://www.ipsos.com/en/lives-hold-intentions-and-perspectives-refugees>.

¹⁴ Міжнародна організація з міграції (МОМ), “Вплив змін у допомозі ВПО на проживання,” 2024, станом на 9 серпня 2024р., https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IDP_living_allowance_Thematic%20Brief.pdf.

¹⁵ “Опитування показало, що 48% призовників не хочуть служити,” LB.ua, 28 лютого, 2024р., цитата з дослідження Info Sapiens, станом на 9 серпня 2024р., https://en.lb.ua/news/2024/02/28/27274_survey_shows_48_conscripts.html.

¹⁶ Dandeker, Thomas, Dolan, Chapman, and Ross, “Feasibility Study on the Extent, Causes, Impact, and Costs of Rough Sleeping and Homelessness Amongst Ex-Service Personnel in a Sample of Local Authorities in England” (KCMHR, King's College, 2005); Rhodes, Pleace, and Fitzpatrick, “The Numbers and Characteristics of Homeless Ex-Service People in London: A Review of the Existing Data” (Centre for Housing Policy, University of York, 2006).

життя або стигматизацію. Наслідки війни та проблеми з фізичним та емоційним здоров'ям можуть впливати на настрій, поведінку та особистість ветеранів, що може стати складним випробуванням для членів їхніх сімей. Особисті, фінансові проблеми та проблеми з доглядом за дітьми можуть призвести до стресу, залежності, розриву стосунків і вторинної травми для членів сім'ї. Один ветеран, що є клієнтом притулку Деполь Україна в Києві, розповів історію, яка в наступні роки ставатиме все більш типовою:

“Мій дім в Ірпені, Київська область, був розбитий на початку війни, і я вперше став бездомним. Після мобілізації я пішов воювати, був поранений, контужений, був в госпіталі та в психіатричній лікарні.

Тепер я живу в притулку, де я намагаюсь зібрати документи, щоб звільнитись зі служби. На сьогоднішній день я отримую 820 гривень в місяць, як солдат, який не є залученим до бойових дій, бо я не можу служити через проблеми зі здоров'ям. Я втратив все, пішов захищати свою батьківщину, а тепер я не можу нічого добитись. Через свою хворобу і пережите я постійно відчуваю загрозу, ніколи не почуваюся в безпеці. До мене ставляться по-різному: іноді з повагою, іноді з презирством, іноді зі страхом.”

Клієнт притулку, Київ.

ПРИЧИНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО СПРИЯЮТЬ БЕЗДОМНОСТІ В УКРАЇНІ

Соціально-економічні

- Високий рівень безробіття та низькі зарплати
- Брак доступного житла
- Висока вартість життя та інфляційний тиск
- Втрата документів, необхідних для отримання плат від держави
- Низька державна пенсія
- Вплив Covid-19
- Соціальна стигма по відношенню до бездомних та міжсекторальна стигма

Особисті

- Розрив стосунків
- Зловживання наркотиками, алкоголем або ігрова залежність
- Інвалідність або хронічні проблеми зі здоров'ям
- Домашнє насильство та гендерно-зумовлене насильство
- Дитячі травми та жорстоке поводження з дітьми
- Проблеми ментального здоров'я, травми та втрата близьких
- Низькі самооцінка, віра в себе та життєстійкість
- Брак життєвих навичок та механізмів подолання труднощів
- Відсутність підтримуючих стосунків
- Ув'язнення та судимість
- Низький рівень освіти та навичок

Війна

Це посилює соціально-економічні та особисті причини і рушійні фактори, перелічені вище

- Переміщення, особливо багаторазове та довготривале
- Руйнування або пошкодження житла
- Неможливість повернутись додому для людей з окупованих та прифронтових територій через небезпеку
- Обмеження критеріїв для отримання грошової допомоги на проживання ВПО з березня 2024 року
- Зменшення обсягів гуманітарної допомоги

2. Аналіз потреб

Інтерв'ю з бездомними людьми виявили важливі тенденції в їхніх потребах та пріоритетах в отриманні допомоги. Нижче ми аналізуємо потреби, спільні для широкого загалу бездомних, та оцінюємо тенденції, характерні для людей, що живуть на вулицях, та людей, що живуть в тимчасовому житлі для ВПО. Ми також окремо представляємо аналіз інтерв'ю, проведених з людьми, які є бездомними або в зоні ризику стати бездомними, які знаходяться в місцях позбавлення волі або нещодавно звільнились; ці люди є значною групою ризику в Україні.

СПІЛЬНІ ПОТРЕБИ БЕЗДОМНОГО НАСЕЛЕННЯ

Кілька важливих потреб є спільними для широкого загалу бездомних людей, які відносяться до категорій 1-4 згідно з ETHOS Light.

i. Житло

Людина, яка є бездомною, за визначенням не має адекватного постійного житла, тому очікувано, що житло було визначено респондентами як критична потреба. Стратегії подолання бездомності повинні бути сфокусовані на забезпеченні житлом, про що більш детально йдеться далі у звіті.

Вісімдесят один відсоток респондентів з клієнтів послуги тимчасового проживання для ВПО повідомили про потребу в допомозі з пошуком довгострокового житла. Це може бути складним завданням, особливо через зростання цін на оренду житла в деяких регіонах. ВПО, які перебувають у тимчасовому житлі, зокрема в Києві та Одесі, розповіли нам, що їм важко накопичити заставу за орендоване житло. У Львові, порівняно безпечнішому за інші міста, ціни на оренду житла в середньому на 30% вищі, ніж були до повномасштабного вторгнення.¹⁷ В багатьох містах орендна

плата різко впала в перші місяці війни, але в регіонах, розташованих подалі від лінії фронту, ціни тепер зростають. В Києві, наприклад, середня орендна плата тепер лише на 15% нижча довоєнного рівня.¹⁸

Респонденти, що користуються послугами для бездомних, також відмітили потребу в допомозі з житлом, як з тимчасовим (36%), так і з постійним (33%). Це показує напролюд високий рівень мотивації людей, які ночують на вулиці або в притулках, до отримання постійного житла і вказує на те, що можна досягти прогресу, допомагаючи отримати адекватне житло. Іноді люди, які тривалий час прожили на вулиці, можуть не хотіти переїжджати в житло через низку факторів, включаючи травму, страх ізоляції та брак або втрату навичок самостійного життя. Організації можуть виявити, що їм потрібно підтримувати людей протягом тривалого періоду, щоб відновити або розвинути їхню впевненість у тому, що вони зможуть переїхати до відповідного житла та утримувати його на належному рівні. У наших інтерв'ю з людьми, які користуються послугами для бездомних, третина з них вже висловила бажання знайти постійне житло. Це має бути в центрі уваги стратегій боротьби з бездомністю.

ii. Фізичне здоров'я

Медична допомога є третьою за пріоритетністю потребою, названою опитаними клієнтами послуг для бездомних (33%) та тимчасового проживання для ВПО (38%). Дев'ятнадцять відсотків респондентів, проживаючих в тимчасовому житлі для ВПО, повідомили про проблеми з фізичним здоров'ям або про хронічні захворювання; і біля 69% опитаних клієнтів послуг для бездомних повідомили про проблеми з фізичним здоров'ям. У багатьох проблемах вже давно, а хронічний стрес від тривалої війни також шкодить фізичному здоров'ю

Image: Depaul

людей.

Проблеми зі здоров'ям та інвалідність підвищують ризик бути бездомним. Вони можуть завадити людям працювати або змусять працювати на тих роботах, що гірше оплачуються. Хоча юридично медична допомога в Україні є безкоштовною, насправді більшість пацієнтів змушені платити за багато ліків, за консультації лікарів та операції. Вартість є основним бар'єром для лікування, оскільки ціни на ліки зросли з 2022 року, а рівень доходів людей знизився. Бездомні люди, які мають проблеми зі здоров'ям, можуть також стикатися з бар'єрами в доступі до лікування через відсутність документів або стигматизацію.

У бездомних є також особливі медичні потреби – ця група населення має більш високі ризики смерті від захворювань, що є виліковними. Бездомні, які живуть на вулицях, мають вищий ризик захворіти на туберкульоз, ВІЛ/СНІД, обмороження або отримати передозування наркотичними речовинами. Тематичні дослідження показали, що багато людей, виписаних з лікарень або психіатричних лікарень, не мають куди піти. Люди з серйозними захворюваннями, які потребують щоденного спеціалізованого медичного догляду, не мають змоги отримати належну допомогу

в нічліжках та притулках. Бездомні люди з фізичними вадами часто відчувають тривогу та стрес, як сказав нам один клієнт в Харкові:

“Оскільки я з інвалідністю і потребую постійної підтримки, то найбільше мене турбує страх того, що я можу залишитися без допомоги. Також у мене є постійна потреба в ліках. Оскільки я не отримую пенсії чи іншого доходу, то маю проблеми з ліками, які постійно доводиться десь випрошувати. Добре, що поки що мені не потрібні дорогі ліки або у великій кількості, але я боюся, що буду робити, якщо така ситуація настане. Мені також потрібна операція, але на цю операцію у мене нема грошей. Мені страшно, що якщо мені стане гірше, то Демоль не зможе мені допомагати, бо вони не можуть працювати з хворими в лікарні. І тоді я боюсь знову опинитись без будь-якої допомоги в повністю безпомічному стані.”

Клієнт притулку, Харків

17 “How Have Real Estate Prices in Ukrainian Cities Changed Over the Year?” Visit Ukraine Today, accessed August 9, 2024, https://visitukraine.today/blog/3073/how-have-real-estate-prices-in-ukrainian-cities-changed-over-the-year#google_vignette.

18 Ludmila Simonova, “How Has War in Ukraine Affected Its Property Market?” Property Journal, April 26, 2024, accessed August 9, 2024, <https://ww3.rics.org/uk/en/journals/property-journal/ukraine-war-property-market.html>.

Половина з опитаних людей (49%) живуть на вулиці більше п'яти років, і майже всі (95%) є бездомними не менше року.

iii. Ментальне здоров'я та благополуччя

Потреби стосовно ментального здоров'я є поширеними серед бездомних, як і в українському суспільстві загалом. Третина респондентів з тимчасового житла для ВПО повідомили, що мають потребу в психологічній підтримці. Кожен п'ятий (18%) з клієнтів послуг для бездомних повідомив про потреби, пов'язані з ментальним здоров'ям: 12% мають психіатричний діагноз, а 8% повідомили, що потребують допомоги в цьому питанні. Ці цифри, ймовірно, занижують реальний рівень потреб. Багато людей з травмою або проблемами ментального здоров'я приховують це і можуть не звертатися по допомогу через культурну стигму, але наявні дані свідчать про те, що потреби в підтримці ментального здоров'я є високими. Травма широко розповсюджена серед населення України. Дослідження 3173 українців, опубліковане в журналі Lancet, показало, що лише 7% учасників не мають стресу, тривоги та/або ПТСР або мають незначний. Серед ВПО потреби є більш високими. Вимушене переміщення та необхідність адаптації до нового середовища сприяють виникненню проблем із ментальним здоров'ям, пов'язаних із впливом воєнного часу.¹⁹ Бездомні люди частіше можуть мати проблеми з ментальним здоров'ям через високий рівень травматичного досвіду та негативний вплив бездомності на благополуччя. Заходи з підтримки ментального здоров'я, в тому числі з боку спеціалістів-психологів, є важливим елементом підтримки бездомних людей.

Благополуччя залежить не лише від психологічної допомоги, хоча для деяких людей вона має вирішальне значення, але й від широкої мережі підтримки, яка підвищує життєстійкість. В інтерв'ю бездомні люди підкреслювали важливість соціальної підтримки, здорових стосунків і допомоги сім'ї, друзів та співробітників ГО. Розрив стосунків та конфлікт в родині є типовими причинами бездомності. Респонденти сказали, що стосунки є ключовим джерелом щастя, мотивації та надії. Стосунки «рівний рівному» з іншими отримувачами допомоги можуть створити мережу підтримки, яка допомагатиме справлятися зі складнощами та звикнути до життя в притулку або в новому місті. Клієнти цінують відносини з організаціями, які хочуть вислухати їхні історії та потреби, і які приймають їх як людей, не намагаючись змінити.

Свій внесок в погіршення благополуччя та ментального здоров'я вносять і стигматизація бездомних людей. Бездомні раз за разом стикаються зі стигмою з боку громадськості, роботодавців, орендодавців, медичних та соціальних служб. Стигматизація впливає на можливість доступу до роботи, житла, державної підтримки та медичної допомоги. Ставлення до людей, які живуть на вулиці, є спадщиною радянських часів, коли бездомність була порушенням закону

і зазвичай сприймалася як вибір способу життя, а не як відсутність житла. У той час бездомним та колишнім ув'язненим заборонялось знаходитись ближче ніж 100 км від Києва та інших великих міст.²⁰ Негативне ставлення до бездомних підриває гідність і віру людей у власні сили та посилює їхню ізоляцію:

“Бездомні самі винні у своєму способі життя, вони самі обрали цей життєвий шлях та є тягарем для суспільства” – це дуже типова точка зору, якою люди висловлюють своє ставлення до бездомних людей.”

Маріїні сестри Чудотворного медальйону, Київ

iv. Документи

В Україні документи, що посвідчують особу, потрібні для виконання ряду повсякденних дій і здійснення основних прав людини. Документи потрібні для роботи, доступу до медичних послуг, отримання державної допомоги, одруження, голосування, виїзду за кордон і відкриття банківського рахунку. Бездомні люди неодноразово повідомляли про відсутність документів як про перешкоду. Найбільша доля серед людей без документів, які стикаються з бар'єрами для відновлення документів, – це ВПО, люди з окупованих регіонів, колишні ув'язнені та бездомні. Близько 24% опитаних нинішніх і колишніх ув'язнених чоловіків не мають посвідчення особи. Деякі стикаються з нездоланими бар'єрами. Особи з паспортами старого радянського зразка повинні звірити дані в архіві, де вони перебували на обліку; однак ці архіви недоступні в окупованих областях/районах чи в зонах бойових дій на сході та півдні. Процес поновлення та заміни документів є дуже повільним та бюрократичним, і декому досягти успіху не вдається, й людина залишається без посвідчення особи.²¹ Один з клієнтів притулку Деполю Україна в Києві розповів:

20 Yuliia Turba, "Local government relationships in addressing homelessness" (Master's thesis, Central European University, 2023), станом на 12 серпня 2024 року, https://www.etd.ceu.edu/2023/turba_yuliia.pdf

21 УВКБ ООН, «Інформаційна записка щодо доступу до документації», січень 2020 р., станом на 12 серпня 2024 року, <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2020/01/UNHCR-briefing-note-on-access-to-documentation-2020-EN.pdf>.

“Я народився в місті Донецьк. В 2014 році я став ВПО й переїхав до Вишгорода [в Київській області], а потім до Києва [місто]. Поки мої документи та речі не вкрали, я жив в хостелі. Я не можу поновити документи та мої громадянські права, тому що 10 років я жив в Вишгороді та в Києві. Я втратив все і всіх у себе на батьківщині, і ніхто з іншої [окупованої] сторони не може підтвердити.”
Клієнт шелтеру, Київ

Юридичні послуги назвали пріоритетними близько третини опитаних, як клієнти послуги тимчасового проживання для ВПО (38%), так і клієнти послуг для бездомних (33%). Юридичні послуги переважно включають відновлення документів, що посвідчують особу, та підтримку прав на соціальне забезпечення для отримання пенсій, допомоги по інвалідності та виплат ВПО. Українська система соціального забезпечення перебуває під величезним тиском, а українське законодавство є складним. Звертатись до них без підтримки – це дорого, повільно та напружено, а в деяких випадках і неможливо. Юридичні консультації допомагають людям отримати доступ до працевлаштування, соціальних виплат та реалізувати свої права людини, що є критично важливими для виходу зі стану бездомності. Один із надавачів послуг розповів:

“Найважчим [викликом] є документи для бездомних, відновлення паспортів та пенсії. Це пов'язано з особливостями законодавства, яке встановлює дуже жорсткі

19 Lushchak et al., 2024, "Prevalence of stress, anxiety and symptoms of PTSD among Ukrainians after the first year of the Russian invasion," [https://www.thelancet.com/journals/lanape/article/PIIS2666-7762\(23\)00192-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanape/article/PIIS2666-7762(23)00192-8/fulltext)

умови для поновлення документів. Без документів бездомні люди практично позбавлені можливості отримувати медичні послуги та пенсії: інваліди та люди похилого віку не можуть потрапити до будинків-інтернатів і закінчують своє життя жебраками на вулицях.”
Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб

після повномасштабного вторгнення, і це змусило деяких людей повернутися на вулиці:

“Я бездомний протягом 24 років. Я побився з братом, він образив мою матір, і я дуже розсердився на нього, тому пішов з квартири. Потім я втратив роботу і пристрастився до алкоголю. Відтоді я бездомний. Раніше я жив у реабілітаційному центрі, а тепер живу в потягах. Я сплю в поїзді на лавках, у мене є маршрут, яким я їду всю ніч. Вночі їду з Харкова в безпечні місця, тому що в Харкові небезпечно. О 7.10 я приїжджаю, потім я збираю пляшки, макулатуру і шукаю роботу. Від 11.00 до 12.00 я їду в Денний центр Деполь, де я можу покупатись, змінити одяг, пройти обробку від вошей, підстригтися та відпочити. Кожен день я приходжу до залізничного вокзалу, щоб отримати гарячу їжу, одяг та поспілкуватись. Я заробляю тим, що здаю пляшки, іноді я прибираю в кафе. Іноді підлітки починають мене ображати, але інші люди заступаються за мене.”
клієнт «Допомоги на колесах», Харків

Ми попросили людей назвати найбільш пріоритетні для них потреби в допомозі. Було згадано низку варіантів, що вказує на комплексність потреб населення, ми більш детально розглянемо їх нижче:

БЕЗДОМНЕ НАСЕЛЕННЯ: АНАЛІЗ ПОТРЕБ

Більшість з тих, кого ми опитали для цього звіту (133 особи з 200 відповідавших на структурований опитувальник, з них 55 – на коротку версію опитувальника), є клієнтами послуг для бездомних (категорії 1-2 згідно з ETHOS Light). Існує дуже мало свідчень або даних про потреби бездомних людей в Україні, тому наш аналіз у цьому розділі зосереджений переважно на цій групі, щоб сприяти кращому розумінню цієї сфери.

Люди, з якими ми спілкувалися, розповіли про широкий спектр життєвих ситуацій. Близько половини опитаних, як правило, ночують у тимчасовому житлі (категорія 2 згідно з ETHOS Light), а інша половина (53%) регулярно ночують на вулиці або в громадських місцях, таких як поїзди або підвали (категорія 1 згідно з ETHOS Light). Багато людей немов рухаються по колу: живуть у різних місцях на вулицях, у притулках та протягом коротких періодів часу з друзями чи родичами. Люди, які не є під впливом алкоголю чи наркотиків, можуть перебувати в муніципальних або в недержавних прихистках, а в Одесі люди, що є під впливом алкоголю чи наркотиків, можуть переночувати в «низькопороговому» прихистку Деполь Україна. Люди, які живуть на вулиці, зазвичай ночують у поїздах, на вокзалах, у під'їздах, парках і підвалах. Війна покращила умови в підвалах, які деякі люди використовують для ночівлі: вони стали чистішими і доступнішими, оскільки їх переобладнали під укриття. Деякі служби допомоги бездомним, які й так були перевантажені, закрилися

Потреби, пов'язані з залежностями, особливо з алкогольною залежністю, у бездомного населення в Україні є дуже високими: про них повідомила половина людей (49%).

Найбільш пріоритетні потреби в допомозі

Знайти довгострокове житло	33%	4
Знайти роботу	31%	5
Медичні	36%	3
Юридичні	33%	4
Психологічні	8%	7
Грошові виплати / допомога	7%	8
Тимчасове проживання	36%	3
Гаряча їжа	81%	1
Гігієнічні послуги (прання, душ)	65%	2
Реабілітація від залежностей	11%	6

i. Укорінення

Рівень укоріненості (як довго людина є бездомною) є дуже високим. Половина з опитаних людей (49%) живуть на вулиці більше п'яти років, і майже всі (95%) є бездомними не менше року. Рівень укоріненості свідчить про те, що потреби населення загалом є високими, складними та гострими, оскільки вони мають тенденцію тим більше примножуватися та поглиблюватися, чим довше людина є бездомною. Це також свідчить про те, що існуючі програми не забезпечують ефективної підтримки людей для їх виходу зі стану бездомності: багато людей «застрягли» в прихистках або на вулицях,

або десь між ними.

ii. Насильство, домашнє насильство та взаємозв'язок зі статтю

Більшість клієнтів послуг для бездомних пережили насильство. Семеро з десяти людей (69%) сказали, що вони постраждали від насильства на вулицях. Четверть (24%) клієнтів послуг для бездомних повідомили, що вони були жертвами домашнього насильства. Пережитий досвід насильства та домашнього насильства призводить до травм, і постраждалі можуть потребувати різноманітної підтримки від інших людей. Сюди відноситься і потреба в безпечному житлі для тих людей, які залишаються

під загрозою насильства. В Україні ризик насильства поєднується з ризиками безпеки, пов'язаними з війною, такими як обстріли.

Бездомні жінки частіше зазнавали домашнього насильства, ніж чоловіки: 50% жінок з цієї категорії повідомили, що вони були жертвами домашнього насильства, і 20% чоловіків повідомили, що вони були жертвами домашнього насильства. Жінки загалом більше ризикують зазнати насильства (у тому числі гендерно-зумовленого): 79% респондентів-жінок, що є клієнтами послуг для бездомних, повідомили, що вони пережили насильство.

Жінки становлять меншість серед бездомних людей в Україні (ми не знаємо точного співвідношення, бо достовірних даних не існує). Причину цього важко визначити. Жінкам скоріше нададуть пріоритет в програмах державної або гуманітарної допомоги, тому у них зазвичай більше варіантів отримання допомоги, ніж у самотніх чоловіків. Однак, потреби у жінок також відрізняються; і бездомні жінки зазвичай більш «приховані» й до них важче доступитись, можливо частково і тому, що вони вразливі до насильства.

iii. Старші люди

Потреби бездомних людей літнього віку, як правило, є більш складними та важкими. Зокрема, вони частіше мають потреби, пов'язані з фізичним здоров'ям: близько 85% респондентів у віці понад 60 років мають проблеми з фізичним здоров'ям, а 74% - хронічні захворювання. Багатьом з них важко покрити медичні витрати. Люди похилого віку також частіше мають труднощі з самостійним життям і піддаються підвищеному ризику ізоляції та самотності, особливо в небезпечних районах, звідки виїхало багато людей.

Літні люди також стикаються з проблемами з забезпеченням доходу, що може призвести до бездомності. Для

працевдатних людей похилого віку існує менше можливостей працевлаштування, хоча слід зазначити, що лише 15% респондентів серед усіх вікових груп мають роботу. Деякі літні люди передпенсійного віку опиняються в пастці безробіття або низькооплачуваної роботи: їм важко знайти адекватну роботу через свій вік, але вони ще не мають права на пенсію і не підпадають під більшість цільових критеріїв гуманітарної допомоги. Державна пенсія також ставить перед викликами: її недостатньо для покриття витрат на оренду житла, комунальні послуги та харчування (особливо взимку). Станом на липень 2024 року 44% пенсіонерів отримують менше 4 000 грн на місяць.²² Оцінювання потреб, проведене Деполь Україна в 2023 році, також виявило, що пенсії є критично важливим джерелом доходу для великих родин деяких пенсіонерів, а розмір пенсії не розрахований на підтримку такої кількості людей. Один 56-річний ВПО, який живе на вулиці в Харкові, визначив конкретні проблеми, з якими він стикається:

“Моя дочка, її чоловік та мої онуки переїхали до Америки, а я втратив свою роботу помічника кухаря. Стало важко виживати... Я шукаю роботу, іноді я отримую низькооплачувану і важку роботу, але за станом здоров'я я більше не можу працювати на важкій роботі. Я шукаю гарно оплачувану і постійну роботу. Я не можу шукати роботу через Інтернет, мій вік є перешкодою для цього.”

Клієнт «Допомоги на колесах», Харків

iv. Залежності

Потреби, пов'язані з залежностями, особливо з алкогольною залежністю, у бездомного населення в Україні є дуже високими: про них повідомила половина людей (49%). Респонденти повідомляють про потреби, пов'язані зі зловживанням

алкоголем (44%), наркотичними речовинами (14%), азартними іграми (5%) та численними залежностями (12%). Одинадцять відсотків повідомляють про потребу в підтримці для подолання своїх залежностей. Чверть респондентів у віці 18-45 років повідомляють про потребу в лікуванні від зловживання психоактивними речовинами, що збігається з даними інтерв'ю з ключовими інформаторами (КІІ) про те, що вживання наркотиків є більш поширеним серед молодих клієнтів. Залежність зазвичай є одним із тих факторів, що призводять до бездомності, як показує історія однієї жінки, яка живе у Києві на вулиці:

“Мого колишнього чоловіка вбили в квартирі, де я жила два з половиною роки тому. Коли я повернулась додому з відрядження, квартира була опечатана, і мені заборонили заходити, навіть забрати свої речі. Так я опинилась на вулиці. Я почала вживати алкоголь, втратила роботу, втратила друзів, спала де тільки могла. До прихистку я потрапила в дуже поганому стані. Вони [Деполь Україна] допомогли мені з лікуванням, поновити мої документи та оформити

інвалідність. Тепер я отримую невелику пенсію по інвалідності ... Деполь допомагає мені відновити мої житлові права і повернутися додому. Перед тим, як я потрапила до прихистку, я вже не дбала про себе, але люди повірили в мене і допомогли мені відновитись. Мої друзі та знайомі тепер розмовляють зі мною з повагою, вони дуже дивуються, що я не п'ю і що я так сильно змінилась.”

Клієнтка притулку, Київ

Зловживання наркотичними речовинами та алкоголем є ризикованою стратегією подолання труднощів, яка може призвести до бездомності, а також є поширеною перешкодою на шляху до виходу з бездомності. Люди із залежністю піддаються більшому ризику стати бездомними через негативну спіраль особистих обставин, включаючи безробіття, виселення та розрив стосунків. Незначна меншість може продати все, включаючи власне житло, щоб профінансувати свою залежність. Люди, які зловживають психоактивними речовинами або алкоголем, піддаються

²² “Пенсії 2024: Які зміни варто очікувати,” OpenDataBot, 19 липня 2024р., станом на 9 серпня 2024 року, <https://open-databot.ua/en/analytics/pensions-2024-7>.

більшому ризику виникнення проблем з психічним і фізичним здоров'ям, а також ризику розриву стосунків, як показує історія цього чоловіка:

«Я хотів одружитися, але не склалося. У мене не було свого житла, але я працював, заробляв гроші, орендував житло. Я був на посаді, наймав працівників. Потім я почав зловживати алкоголем. Я втратив роботу, дім, друзів, сенс роботи. Все, про що я міг думати, це як знайти гроші на алкоголь, і все. Я лікувався від залежності більше трьох разів, був на реабілітації. Я знову починав пити. Тепер я тверезий вже більше двох місяців, я пройшов курс лікування. Співробітники притулку ставляться до мене з повагою. Звичайні громадяни, особливо ті, у кого я раніше просив гроші, все ще насторожені, але також з повагою ставляться до того, що я кинув пити [вперше за 10 років]».

Клієнт притулку, Київ

Під час інтерв'ю з клієнтами та надавачами послуг було виявлено потребу в підтримці клієнтів, які мають проблеми зі зловживанням алкоголем та психоактивними речовинами, щоб вони мали мотивацію звернутися за допомогою, вірили в те, що можуть досягти успіху, та знаходили альтернативні механізми подолання труднощів. Люди наголошували на потребі в якісних реабілітаційних послугах та в доступі до постійної підтримки після завершення реабілітації для запобігання рецидивам:

«У нас було 2 клієнти, яких я направив до [Вікентійського] реабілітаційного центру для людей з залежністю [в Одесі], один провів там дев'ять місяців, отримав медичну допомогу, а потім через дев'ять місяців вони зараз знову є клієнтами

низькопорогового прихистку. Якщо ти живеш на вулиці, ти не можеш перестати пити – особливо взимку. Коли ти вип'єш, ти можеш просити гроші, щось вкрати, це дає змогу робити те, що ти не став би робити тверезим.»
Співробітник Деполь Україна з власним досвідом бездомності, Одеса

v. Досвід проживання в закладах опіки та ув'язнення

В усіх контекстах люди з досвідом проживання в таких закладах, як в'язниці та заклади опіки, мають вищий ризик стати бездомними. Чотири відсотки клієнтів послуг для бездомних повідомили, що в дитинстві жили в дитячих будинках чи інтернатах. Діти, які виходять з закладів опіки, та люди, які виросли в умовах опіки, в багатьох контекстах мають високий ризик стати бездомними. Система опіки в Україні залишається частково залежною від інституційних дитбудинків та інтернатів – моделі, яку критикують фахівці і від якої за останні десятиліття вирішили відмовитися кілька інших країн Центральної та Східної Європи. Багато людей, які виросли в інтернатах, ніколи не мали власної домівки, і їм бракує підтримки від інших.

Окремо слід зазначити, що колишні ув'язнені становлять значну частку серед бездомних: 31% респондентів зазначили, що вони були у в'язниці, а 41% мають судимість. Більш детально це питання розглядається нижче в розділі, присвяченому потребам ув'язнених та колишніх ув'язнених.

vi. Базові потреби: харчування та гігієна

Клієнти послуг для бездомних визначили базове харчування та гігієнічні послуги як важливі пріоритети. Гаряче харчування є найбільш пріоритетною послугою (81%), в тому числі серед людей похилого віку та ВПО. Багато людей не в змозі покрити витрати на харчування, а багато хто не мають доступу до обладнання для

Я вважаю, що доки у мене є дах над головою, я в безпеці, навіть якщо він тимчасовий. Але я дуже хочу мати власний будинок, з садом.

приготування їжі. Деякі послуги щодня надають лише гарячу поживну їжу багатьом клієнтам. Ці послуги також були визначені як відправна точка для отримання інших видів підтримки. Гігієнічні послуги, такі як душ та прання, є другою за пріоритетністю послугою (65%). Доступ до гігієнічних послуг запобігає хворобам і є важливим для людської гідності. Задоволення базових потреб є основним завданням послуг для бездомних. Однак без іншої підтримки ці послуги навряд чи створять умови, які дозволять людям досягти позитивних змін.

Програми грошової допомоги, які часто розроблені для гнучкої підтримки основних потреб, таких як їжа та гігієна, не є високо пріоритетною послугою (лише 7%).

Частково це може бути пов'язано з тим, що самотні чоловіки, які складають більшість бездомного населення, рідко належать до цільової аудиторії таких програм, і тому респонденти розставили пріоритети таким чином.

БЕЗДОМНІ ВПО: АНАЛІЗ ПОТРЕБ

На відміну від бездомного населення, в відкритому доступі є набагато більше інформації стосовно потреб переміщених осіб, які стикнулись з проблемою бездомності (категорія 3 згідно з ETHOS Light). Як наслідок, ця група становить значно меншу частку людей, опитаних для цього звіту (22 особи з 200). Менший розмір вибірки ускладнює виокремлення певних

тенденцій, та в будь-якому разі це було зроблено в інших звітах²³, тому ми тільки коротко висвітлюємо деякі ключові теми, що впливають з інтерв'ю, і відзначаємо відмінності в потребах від потреб бездомних людей, які не мають постійного місця проживання. Ефективні стратегії, спрямовані на подолання бездомності в різних її формах, повинні враховувати ці відмінності.

Хоча на початку цього розділу ми визначили низку потреб, спільних для широкого загалу бездомних, інтерв'ю з сім'ями переселенців, які мешкають у тимчасовому житлі, підтвердили кілька важливих відмінностей від бездомних, які живуть на вулиці. Наприклад, досвід ув'язнення та потреби в лікуванні залежностей є нижчими: лише один респондент перебував у в'язниці, і жоден з опитаних нами не повідомив про залежність. Основні проблеми респондентів - як забезпечити себе їжею, одягом і медичною допомогою, де знайти постійне житло і як звернутися за державною допомогою. Найвищими пріоритетами є допомога з пошуком довгострокового житла (81%) та з працевлаштуванням. Сім'ї ВПО, які живуть у новому місті, і багато з них приїхали з сільської місцевості, потребують практичної та соціальної підтримки, щоб зорієнтуватися в новому середовищі та отримати можливість переїхати з тимчасового житла. Історія однієї жінки є репрезентативною для багатьох історій, почутих під час наших інтерв'ю:

“Ми ночуємо в кімнаті, де є два двоярусних ліжка, дві шафи, стіл, холодильник, телевизор та кондиціонер. Всі дні однакові, в основному як в фільмі «День бабака». Сніданок, обід та вечеря – то для дітей: ми з чоловіком їмо, коли є час та можливість. Ввечері ми виходимо з дітьми гуляти. Оскільки ми зараз живемо

в хостелі, то намагаємося з повагою ставитися до всіх мешканців хостелу. З грошима дуже важко. Дуже добре, що Демпль допомагає грошима на їжу. Як ВПО, ми ще не отримали виплат, хоча вже подали документи. Моя старша дитина потребує медичної допомоги, бо він має інвалідність з дитинства. Нам допомогли зв'язатися з клінікою сімейної медицини «Рафаїл», і вони там нам допомогли. Ми на постійному зв'язку з представниками Демпль, по телефону або особисто. Представники Демпль завжди турбуються, ставляться з повагою та щиро. Я вважаю, що доки у мене є дах над головою, я в безпеці, навіть якщо він тимчасовий. Але я дуже хочу мати власний будинок, з садом. Я б хотіла завести цуценя, щоб воно росло з моїми меншими дітьми і стало для них справжнім, вірним другом.”
Клієнт програми тимчасового проживання, Одеса

Серед бездомних людей переважають самотні дорослі, тоді як послуги тимчасового проживання отримує велика кількість дітей, які потребують особливою підтримки. Домогосподарства з дітьми стикаються зі значними перешкодами на шляху до відновлення та до збереження житла. Опікунам з малолітніми дітьми важко працювати через вагітність, обов'язки по догляду за дитиною та брак послуг з догляду за дітьми, а також обмежені можливості гнучкого графіку роботи. Лише половина ВПО працездатного віку (віком 18-59 років) мають роботу.²⁴ Вагітні матері та маленькі діти мають потреби, які потребують додаткових витрат, а деякі опікуни

23 Міжнародна організація з міграції (МОМ), "DTM Ukraine — Internal Displacement Report: General Population Survey Round 16 (April 2024)," May 30, 2024, IOM, Ukraine; REACH, "Outlook and Way Forward: Durable Solutions for People Living in Collective Sites in Ukraine," станом на 9 серпня 2024р., https://repository.impact-initiatives.org/document/reach/7d73ed0f/UKR_DS_CCCM_report.pdf, Кластер захисту ООН в Україні, "Overview of Findings of the Protection Cluster Monitoring Tool on the Impact of Changes in Payments of IDP Allowance," April 2024.

24 Міжнародна організація з міграції (МОМ), "DTM Ukraine — Housing Brief: Living Conditions, Rental Costs and Mobility Factors," July 15, 2024, IOM, Ukraine.

Половина (50%) опитаних сказали, що вони були бездомними до свого нинішнього ув'язнення.

поєднують догляд за дітьми та літніми утриманцями:

“Я опікуюсь моїми дітьми і мамою. Моїй мамі потрібне лікування, і на все грошей не вистачає. Моїй найменшій дитині 2 роки ... Ми з мамою ходимо на роботу по черзі.”

Клієнт програми тимчасового проживання для ВПО, Одеса

Грошова допомога була основною особливістю гуманітарного реагування в Україні. Для людей, які живуть у транзитних центрах та місцях тимчасового проживання, є звичайною справою отримання грошової допомоги після початкового переміщення. Майже третина респондентів, які проживають у місцях для тимчасового проживання ВПО, повідомляють про потребу у фінансовій допомозі. Людям з низькими доходами стає дедалі важче задовольняти свої основні потреби через зростання вартості життя, низькі пенсії, скорочення виплат для ВПО, а також завершення або скорочення програм гуманітарної допомоги у грошовій та натуральній формі. За інформацією МОМ, третина (31%) орендарів в Україні витрачають понад 70% своїх доходів лише на орендну плату та комунальні послуги.²⁵ Така велика доля доходів на оплату житла призводить до стану житлової незахищеності та є значним фактором ризику бездомності. Багато людей вже вичерпали свої заощадження на цьому етапі війни та не в змозі покрити несподівані і великі витрати, такі як медичні рахунки або застава при оренді житла.

УВ'ЯЗНЕНІ ТА КОЛИШНІ УВ'ЯЗНЕНІ З ГРУПИ РИЗИКУ: АНАЛІЗ ПОТРЕБ

Люди, які мають незабаром звільнитися з місць позбавлення волі, і люди, які раніше були ув'язнені, мають підвищений ризик залишитися бездомними в усіх контекстах. Люди, які виходять з таких закладів як в'язниці, лікарні та дитячі будинки, за класифікацією ETHOS Light визначаються як бездомні, якщо вони не мають доступного безпечного житла після виходу або якщо вони через відсутність житла проводять у закладі довше, ніж планувалося. Незапланований вихід з таких закладів є ключовим чинником бездомності, а колишні ув'язнені складають значну частину бездомного населення. З опитаних клієнтів послуг для бездомних в Україні 31% повідомили, що були у в'язниці, а 41% - що мали судимість.

Щоб надати більш детальний аналіз цього питання, для цього звіту ми опитали 46 осіб, які отримують послуги від проєкту превенції Демпль Україна, що надає допомогу людям з групи ризику стати бездомними після виходу з ув'язнення (категорія 4 згідно з ETHOS Light) та клієнтам служби пробації, які ризикують стати бездомними. З 46 опитаних, 35 знаходились у в'язниці (на момент інтерв'ю), а 11 - на випробувальному терміні (служба пробації).

Посилення циклів ув'язнення, бездомності та правопорушень призводить до так званих «карусельних дверей» між в'язницею та вулицею в Україні. Колишні ув'язнені, якщо вони є бездомними,

25 Міжнародна організація з міграції (МОМ), "DTM Ukraine — Housing Brief: Living Conditions, Rental Costs and Mobility Factors," July 15, 2024, IOM, Ukraine

сильніше піддаються ризику вчинення повторного злочину, включаючи ризик експлуатації небезпечними та злочинними мережами. Половина (50%) опитаних сказали, що вони були бездомними до свого нинішнього ув'язнення, а з них 73% чоловіків і 89% жінок відбули кілька термінів ув'язнення. Варто зазначити, що це дослідження не може бути репрезентативним для загальної кількості ув'язнених, але підкреслює досвід людей, які звертаються за підтримкою у запобіганні бездомності, а також складність послуг, необхідних для їх підтримки.

Повторні перебування у в'язниці можуть послабити стійкість, наприклад, посилити напруження в стосунках з родиною та друзями, які могли б надати варіанти проживання та шляху повернення в суспільство. У багатьох ув'язнених немає дому, куди вони могли б повернутись після виходу на волю: лише 11 з 35 опитаних у в'язниці сказали, що у них є власна домівка, а майже половина (43%) сказали що вони планують або жити на вулицях чи в нічліжках, або вони не знають, куди підуть. Розрив стосунків є поширеним явищем серед ув'язнених, і багато хто втрачає зв'язок із сім'єю та мережами соціальної підтримки. Сімейні конфлікти та розлучення є найбільш часто згадуваними причинами бездомності серед цієї групи населення. Повномасштабне вторгнення загострило розрив стосунків і втрату зв'язків: родина та друзі тепер можуть бути недоступними, якщо вони змушені евакуюватись зі своїх домівок, служать в армії, живуть на окупованих територіях або стали ВПО.

Обмежені можливості працевлаштування збільшують фактори ризику бездомності. Три чверті (74%) опитаних людей працювали до ув'язнення, але колишні ув'язнені стикаються зі значними перешкодами при спробі повернутися на ринок праці. Роботодавці неохоче беруть на роботу колишніх ув'язнених, навіть якщо вони мають кваліфікацію та професійний досвід на посадах, що потребують кваліфікацію, як нам повідомила одна з опитаних:

“До ув'язнення я працювала медичною сестрою. Зараз погоджуюсь на некваліфіковану роботу, тому що не можу знайти роботу за спеціальністю, не можу підтвердити свою кваліфікацію. І ще, після в'язниці мене не візьмуть медсестрою.”

Колишня ув'язнена, що ночує в притулку Деполь Україна, Харків

Для офіційного працевлаштування претенденти мають надати документи, що посвідчують особу, щоб підтвердити їхнє право на роботу, а деякі нинішні та колишні ув'язнені втратили або не оновили свої документи. Дев'ять із 46 опитаних осіб (20%) сказали, що не мають діючих документів, що посвідчують особу. Як наслідок, колишні ув'язнені зазвичай покладаються на малокваліфіковану, низькооплачувану, неофіційну та небезпечну роботу. Нерегулярна робота підвищує ризик експлуатації, особливо для жінок. Відсутність регулярної зарплати також послаблює фінансову стійкість і гарантію оплати витрат на житло, таких як орендна плата та комунальні послуги.

Стигматизація, з якою стикаються на ринку праці колишні ув'язнені, присутня також і на ринку житла. Навіть маючи роботу, колишнім ув'язненим важко знайти житло. Опитані нами люди та співробітники Деполь Україна повідомляють, що орендодавці неохоче здають житло людям, які відсиділи певний час у в'язниці. Ця стигматизація також стосується і допомоги від громадянського суспільства. Незважаючи на те, що після повномасштабного вторгнення ГО значно збільшили програми допомоги, 91% опитаних людей сказали, що вони не отримували підтримки від жодної іншої організації, крім Деполь Україна. Кілька людей сказали, що їх виключили з допомоги переміщеним особам через їхні колишні правопорушення:

“У суспільстві я відчуваю негативне ставлення до мене, якщо люди дізнаються, що я раніше судимий або що я бездомний. Наприклад, мені було відмовлено в праві на гуртожиток, хоча я

переміщена особа з району, де зараз йдуть бойові дії.”
Колишній ув'язнений, нічний притулок, Харків

Потреби та пріоритети у підтримці серед цієї групи різноманітні та включають базову матеріальну допомогу (їжа, одяг), юридичну підтримку для відновлення документів, що посвідчують особу, та підтримку працевлаштування після виходу з ув'язнення. Рівень залежностей загалом такий же, як серед бездомних людей (43% респондентів сказали, що вони зловживали алкоголем), і потреби, пов'язані з фізичним здоров'ям, також є значними (третина чоловіків повідомляють про проблеми з фізичним

Коли ми запитували людей, які отримують послуги для бездомних від Деполь Україна, яку допомогу вони отримували від інших організацій, то найпоширенішою відповіддю було «жодної».

житлом, готовим на момент звільнення, також назвали життєво необхідною; як підсумував один колишній ув'язнений:

“Для бездомних людей, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, дуже важливо знати, що їм буде де жити після звільнення.”
Колишній ув'язнений, нічний притулок, Харків

3. Забезпечення: Послуги для бездомних в Україні

Наявність в Україні послуг для бездомних людей, і особливо для тих, хто ночує на вулиці, є надзвичайно обмеженою. Обсяг і склад послуг по всій країні недостатній для задоволення потреб бездомних. Забезпечення послугами залежить від невеликої кількості державних та громадських організацій та інституцій, які є перевантаженими. В наших інтерв'ю з клієнтами послуг Деполь Україна для бездомних людей ми запитували про те, які послуги вони отримують від інших організацій, та цікавились їхніми рекомендаціями щодо програм підтримки. Також додатково до інтерв'ю з ключовими інформаторами (KII) зі співробітників Деполь Україна ми провели KII з надавачами послуг з дев'яти державних та громадських організацій, які надають послуги бездомним людям. Нижче ми детально розглядаємо чотири ключові висновки, які стосуються послуг для бездомних людей, людей із залежністю, людей з проблемами зі здоров'ям та координації між надавачами послуг. У наступному розділі ми розглядаємо стратегії вирішення проблеми безпритульності в Україні через аналіз найкращих міжнародних практик та їхнє застосування в українському контексті.

В Україні послуги для бездомних мають майже виключно екстрений і тимчасовий характер, спрямований на задоволення основних фізичних потреб людей. Послуги в містах надаються державними, громадськими та релігійними організаціями з певною підтримкою гуманітарних організацій для ВПО та людей, які постраждали від війни. Послуги включають гаряче харчування, тимчасові

притулки, допомогу з документами, медичні послуги, послуги з реабілітації та невелика кількість довгострокового житла таких для вразливих груп, як люди похилого віку, невиліковно хворі люди та вразливі жінки і діти. Цільова підтримка також надається вразливим групам населення, які мають більший ризик залишитися бездомними, включаючи людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, ветеранів, ув'язнених та молодь у колоніях для неповнолітніх.

Коли ми запитували людей, які отримують послуги для бездомних від Деполь Україна, яку допомогу вони отримували від інших організацій, то найпоширенішою відповіддю було «жодної». Це збільшилось до приголомшливих 91%, коли ми поставили те саме питання теперішнім та колишнім ув'язненим з групи ризику стати бездомними, які отримують допомогу від спеціалістів з проєкту превенції Деполь Україна. Наявних послуг сильно не вистачає, про це говорили бездомні та люди з групи ризику, а також люди в місцях позбавлення волі або з судимістю, які знаходяться в групі ризику стати бездомними. Існує порівняно більше послуг, доступних для людей з інших груп бездомності, наприклад, для переміщених сімей у тимчасовому житлі. Ці групи з більшою ймовірністю матимуть право на отримання гуманітарної допомоги від держави чи НУО, хоча, як обговорювалося раніше, доступна допомога зменшується, і багато людей є дуже вразливими та знаходяться в групі ризику.

і. Забезпечення бездомних людей

Ми порівняли пріоритетні види допомоги, визначені бездомними людьми (розглянуті в попередньому розділі), з відсотком людей, які повідомили, що отримують таку допомогу від інших організацій та інституцій. У кожному виді прогалина між повідомленими потребами та отриманою допомогою є великою. Бездомні найчастіше отримують гаряче харчування: третина людей заявили, що отримували цю допомогу від іншої організації, крім Деполь Україна. Кожен десятий повідомив про отримання медичної допомоги. Ці форми допомоги допомагають задовольнити базові, термінові фізичні потреби.

Лише за дев'ять місяців до прихистку звернулося близько 800 осіб, що свідчить про те, що рівень безпритульності в місті перевищує оцінки фахівців-практиків.

Підтримка, спрямована на задоволення більш складних і нефізичних потреб, не доходить до бездомних. У кожній з наступних сфер лише одна або дві особи (із 133) повідомили про отримання підтримки від іншої організації: постійне або тимчасове житло; юридичні консультації (для відновлення документів); працевлаштування; лікування від залежності. Жодна людина не сказала, що отримувала допомогу з ментальним здоров'ям. Вирішення проблеми бездомності залежить від цих заходів (про що йдеться в наступному розділі). Розрив між потребами та наявною допомогою викликає тривогу. На пальцях можна перелічити людей (загалом п'ятеро), які повідомили, що отримали фінансову допомогу від програми грошової допомоги Організації Об'єднаних Націй. Це загалом відповідає пріоритетним потребам в допомозі цієї групи (лише 7% людей, які ночують у притулках або на вулиці, назвали грошову допомогу серед пріоритетних видів допомоги). Очевидно, однак,

що програми грошової допомоги, які переважають у гуманітарному реагуванні в Україні, не охоплюють бездомних людей.

Бездомні люди вважаються ООН і в європейському контексті однією з найбільш маргіналізованих груп. Проте наше дослідження показує, що бездомні люди в Україні функціонально виключені з майже всіх видів допомоги, якої вони потребують. Це пов'язано з недостатньою спроможністю наявних послуг загалом, а також з тим, що бездомні не отримують доступ до тих послуг, які є в наявності. Це, ймовірно, викликано низкою причин, зокрема, тим, що організації не надають пріоритету бездомним людям у своїх цільових критеріях для програм гуманітарної та іншої допомоги; не залучають бездомних або не підтримують їх у доступі до своїх послуг; не адаптують програми до особливих потреб і досвіду бездомних, наприклад, для спрощення доступу до послуг осіб із залежностями (див. докладніше нижче).

Послуги, отримані від інших організацій (бездомне населення)	% тих, хто отримав допомогу від іншої організації	% тих, хто назвав серед пріоритетних потреб
Жодних	42%	N/A
Гаряче харчування	34%	81%
Медичні	10%	36%
Гігієна	4%	65%
Фінансові	4%	7%
Юридичні	2%	33%
Реабілітація (залежність)	2%	11%
Працевлаштування	1%	31%
Тимчасове проживання	1%	36%
Допомога з пошуком довгострокового житла	1%	33%
Психологічні	0%	8%

Image: Depoli

Всі люди, опитані для цього звіту, отримують допомогу від Деполю Україна. Тому наведені вище результати пом'якшують той факт, що люди отримують принаймні частину необхідної допомоги від Деполю Україна, і, як зазначалося, деякі люди отримують продовольчу та медичну допомогу від інших організацій. Однак це слабка втіха. Невелика група організацій не в змозі впоратися з масштабами та складністю проблеми безпритульності в Україні. Ми не втішаємося тим, що Деполю Україна працює в такій недостатньо представленій сфері: зростання кількості організацій, які переймаються проблемою бездомності, є життєво важливим; це мають бути як державні структури, так і громадські організації, а також партнерства між ними. Ми також підкреслюємо, що люди, яких ми опитали, вже залучені до послуг. Як зазначалося раніше в цьому звіті, наше дослідження не опитувало тих людей, які не отримують послуги. Також ми проводили інтерв'ю в великих містах (Київ, Харків, Одеса), де рівень надання послуг все-таки вищий. З огляду на це, наведені вище дані (дуже тривожні), скоріш за все, перебільшують доступність допомоги для бездомних.

ii. Забезпечення людей з залежністю

Серед бездомних, що ночують на вулиці та в притулках, дуже високою є доля тих, хто має залежності: як зазначено

в аналізі потреб вище, половина (49%) бездомних мають залежність. Бракує підтримки з індивідуальним підходом. Це робить допомогу вийти комусь зі стану бездомності надзвичайно складним завданням. Практикуючі фахівці, з якими ми спілкувалися, підкреслюють труднощі підтримки людей із залежністю, а багато з них сказали, що не проходили навчання в цій сфері.

На практиці послуги для бездомних, як правило, не надаються людям із залежністю, оскільки людям у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння не дозволяється користуватися притулками для ночівлі. У двох найбільших містах України, Києві та Харкові, немає «низькопорогових» прихистків (в які впускають людей під дією алкоголю чи наркотиків). В листопаді 2023 року Деполю Україна відкрив низькопороговий прихисток в Одесі. Рівень попиту на цю послугу здивував навіть команду, яка реалізує цей проєкт. Лише за дев'ять місяців до прихистку звернулося близько 800 осіб, що свідчить про те, що рівень безпритульності в місті перевищує оцінки фахівців-практиків. Просто допустити людей із залежністю до отримання послуг - це лише відправна точка. Бракує додаткової підтримки для людей, які зловживають наркотичними речовинами або алкоголем, зокрема доступу до медичної допомоги для людей з

передозуванням та підтримки у вирішенні проблем зі здоров'ям, пов'язаних із залежністю. Потрібно докласти набагато більше зусиль, щоб пристосувати послуги до потреб людей, які живуть із залежністю; як сказав нам один практикуючий фахівець з Харкова:

“Основна перешкода - це згубні звички людей, адже ми не дозволяємо перебувати в нашому закладі в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Це заважає їм вийти з бездомності, а нам - надавати їм послуги. Бракує центрів відповідного профілю, які були б безоплатними і не використовували свою роботу як джерело доходу, а реально допомагали людям із залежностями.”

Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб

Партнерства між організаціями, що працюють з бездомними, та спеціалізованими службами лікування від залежностей та реабілітації є рідкісним явищем, частково через брак як тих, так і інших. Реабілітаційних послуг для людей з залежністю не вистачає, а деякі з них є платними, що є бар'єром для доступу до них людей, які живуть на вулиці. Як і ключовий інформатор, якого ми цитували вище, опитані нами люди говорили про те, що в деяких закладах їх змушують працювати безоплатно.

Деполю Україна тісно співпрацює з Вікентійським реабілітаційним проєктом в Одесі, який допомагає людям позбутись залежностей і який високо цінується клієнтами та фахівцями. Один з ключових респондентів, який отримав підтримку в рамках реабілітаційного проєкту і зараз працює в Деполю Україна, розповів нам:

“Я раджу клієнтам з інших реабілітаційних центрів звертатися до цього центру. Ключова відмінність в тому, що

тут все базується на принципах, ми обговорювали ці принципи, а не алкоголь чи наше минуле. Є 10 принципів, і ключова частина цих принципів - це любов.”

Співробітник Деполю Україна, Одеса, який пройшов Вікентійську програму реабілітації.

Вікентійський реабілітаційний проєкт та інші якісні програми лікування можуть змінити життя деяких людей. Однак, ці програми часто вимагають великих зусиль: Вікентійський проєкт може тривати до двох років. Крім того, в той час як програми лікування і реабілітації є важливими і їх бракує, подальшої підтримки наразі також не вистачає. Люди залишаються під загрозою рецидиву, особливо якщо вони повертаються до бездомного життя через те, що не можуть знайти або зберегти роботу. Бракує структурованої постійної допомоги, що надає підтримку людям, які завершили реабілітаційні програми, в тому, щоб залишатись тверезими та не мати рецидивів. Сюди відноситься підтримка «рівний рівному», підтримка ментального здоров'я, кейс-менеджмент, допомога з працевлаштуванням та довгостроковим житлом. Зважаючи на велику кількість людей з залежностями серед бездомних, на цьому має фокусуватись розвиток системи надання допомоги бездомним.

iii. Забезпечення людей з проблемами ментального та фізичного здоров'я

Велика частина людей в Україні, які стикаються з бездомністю в усіх її формах, страждають від травм і проблем з ментальним здоров'ям, проте багато хто не готовий звертатися за допомогою з ментальними проблемами, а її доступність у будь-якому разі є обмеженою. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в Україні на 100 000 населення припадає лише один психолог.²⁶ Усі послуги для бездомних людей повинні

26 “Psychologists Working in Mental Health Sector (Per 100,000),” World Health Organization, станом на 9 серпня 2024р., [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/psychologists-working-in-mental-health-sector-\(per-100-000\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/psychologists-working-in-mental-health-sector-(per-100-000)).

застосовувати травмо-орієнтований підхід і включати креативні способи підтримки благополуччя (див. наступний розділ). Ми поспілкувалися з надавачами послуг, які впроваджують позитивні, відтворювані моделі підтримки «рівний рівному» та групової роботи, що сприяють благополуччю та є відправною точкою для підтримки людей з більш серйозними потребами у сфері ментального здоров'я:

“Ми бачимо, що люди не готові працювати з психологами, це тягнеться ще з Радянського Союзу. Суспільство засуджує тебе, якщо ти йдеш до психолога. Ми допомагаємо людям почати з групової терапії, а потім перейти до індивідуальної.”
Alliance Global

Доступ до медичної допомоги є недостатнім для того, щоб задовольнити потреби значної частини бездомних людей (близько третини), які мають проблеми з фізичним здоров'ям. Бездомні люди мають особливі потреби, частково через ризики, пов'язані з тим, що вони сплять взимку при низьких температурах. Практикуючі фахівці та люди, які мають досвід бездомності, зазначали в інтерв'ю, що бездомні люди часто стикаються з перешкодами у доступі до послуг та отриманні медичної допомоги в лікарнях через стигматизацію та ціни. Ми знайшли приклади послуг для бездомних, які недоступні для деяких людей з інвалідністю. Люди, які не мають документів, не можуть заключити договір з сімейним лікарем, тому вони змушені покладатись на виклики швидкої допомоги, яка приїжджає лише в дуже серйозних ситуаціях. Фахівці Деполь Україна розповіли, що їм часто доводиться супроводжувати своїх клієнтів на медичні прийоми або викликати швидку допомогу. Вони говорили про те, що їм доводилося відстоювати інтереси бездомних людей, щоб ті отримали лікування, а також про випадки, коли людям відмовляли в медичній допомозі.

Існують хороші приклади співпраці для покращення медичних послуг для бездомних людей, і їх варто поширювати.

Наприклад, Деполь Україна тісно співпрацює з медичними службами, які допомагають бездомним, зокрема з організацією «Дочки Милосердя» в Одесі, сестри якої надають безкоштовні медичні послуги в Денному центрі Деполь. Сестри надають ліки, перев'язують рани, вимірюють тиск, організують перенаправлення до лікарів-спеціалістів та наркологів. За словами сестер, люди приходять не лише за медичною допомогою, але й за безпечним, довірливим простором, де вони можуть поділитися своїми історіями та проблемами і бути почутими.

iv. Координація

Інтерв'ю показали інші позитивні приклади координації між різними організаціями. В цілому, бездомні люди цінують індивідуальний, комплексний підхід, який відповідає їхнім потребам як особистостей з унікальним досвідом та адаптує підтримку до їхніх потреб. Координація між організаціями з різними спеціалізаціями є важливою для надання високоякісних спеціалізованих послуг, які задовольняють різноманітні потреби людей.

Перспективи людей покращуються завдяки отриманню різноманітних послуг, які перетинаються та доповнюють одна одну. Наприклад, юридична підтримка у відновленні документів, що посвідчують особу, допомогла деяким людям знайти роботу або отримати доступ до пенсійних виплат, виплат по інвалідності та допомоги для ВПО. Громадські організації допомагають людям відновити зв'язки та повернутися до своїх родин, даючи їм домівки та новий старт. Можливості працевлаштування та наставництва, надані громадськими організаціями або державними службами зайнятості, підвищили мотивацію та навички людей щодо пошуку роботи. Відносно недавнє партнерство між в'язницями та громадськими організаціями, хоча й обмежене за масштабами, вказує на зростаючу відкритість держави до співпраці з громадянським суспільством і може закласти фундамент для більш широкого розвитку партнерства держави

та приватного сектору для вирішення проблеми бездомності. Ці приклади закладають фундамент досвіду, на базі якого можна розвиватися, і вказують на широкі можливості, які потребують подальшого вивчення, ресурсів, координації та партнерства (див. наступний розділ).

Ключові інформатори повідомляють про позитивні приклади координації між організаціями щодо надання інформації та безпечних перенаправлень для людей, які стали бездомними. Динамічний контекст вимагає від організацій пошуку нових шляхів співпраці, а система координації

гуманітарної допомоги ООН та інші нові місцеві координаційні механізми, створені після повномасштабного вторгнення, можуть запропонувати шляхи або принаймні досвід для подальшої розбудови існуючої співпраці між організаціями, що займаються питаннями бездомності. Фахівець Харківського міського центру реінтеграції бездомних осіб ділиться прикладом тривалої успішної координації:

“Наша мета – зменшити рівень бездомності в Харкові та реагувати на прохання громадян про допомогу. Ми дуже плідно співпрацюємо з Демоль Україна вже багато років. Разом ми вирішуємо одну і ту ж проблему бездомності. У нас був довготривалий спільний проєкт допомоги бездомним людям з інвалідністю, які перебували в нашому закладі. Матеріальна допомога від Демоль часто допомагала вирішити нагальні проблеми окремих клієнтів або давала можливість покращити умови життя для багатьох бездомних: створення умов під час пандемії COVID-19, під час російської агресії, забезпечення клієнтів продуктами харчування протягом багатьох років... Ми разом працюємо над тим, щоб покінчити з бездомністю в Харкові. Зі свого боку, ми намагаємося допомагати нашим колегам з Демоль Україна, реєструючи клієнтів Демоль та допомагаючи їм отримати реєстрацію місця проживання, паспорти та соціальні виплати.”
Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб

Кількість організацій, які надають підтримку бездомним людям, залишається відносно малою, і працюючі фахівці говорять про те, що відчують себе пригніченими високим рівнем попиту, нестачею фінансування та труднощами у визначенні пріоритетів щодо того, кому надавати допомогу. Попит на послуги посилюється після повномасштабного вторгнення через тиск на соціальні служби, закриття деяких місцевих організацій, що займаються проблемами бездомності, а також нещодавнє та прогнозоване надалі зменшення гуманітарної допомоги.

Існують також значні відмінності в якості надання послуг. Зокрема, якість, вартість і вимоги до притулків та послуг з проживання дуже різняться. У той час як деякі притулки є безкоштовними, інші

стягують плату за ніч. Вартість ночівлі в Київському державному притулку становить 10 грн., включаючи вечерю, а в Київському соціальному готелі - 18 грн. з усім включеним харчуванням. Багато бездомних бояться або не можуть користуватись послугами прихистків з суворими правилами щодо вживання алкоголю/наркотиків, як уже згадувалось вище. За словами деяких опитаних та ключових інформаторів, умови в деяких прихистках дуже погані. Респонденти, які користуються послугами для бездомних Демоль Україна, рекомендують покращити умови проживання, години роботи та процедури щодо антисоціальної поведінки. Сектор може розглянути можливість розробки загальних стандартів якості послуг для бездомних, які можуть включати рекомендації щодо безпечного перенаправлення, умов проживання та доступності для жінок, людей з інвалідністю та людей із залежністю.

Загалом в секторі бездомності в Україні домінують екстрені та тимчасові послуги. Послуги тимчасового проживання обмежують тривалість перебування людей (зазвичай від кількох тижнів до кількох місяців), а прихистки для бездомних, як правило, пускають людей лише на нічний час. Фінансована державою допомога бездомним майже повністю носить екстрений характер, а кількість соціального житла є вкрай обмеженою. Державні органи як на національному, так і на місцевому рівнях, як правило, надають послуги власними силами, а не укладають субконтракти зі спеціалізованими надавачами послуг. Важливість мати свій дім неодноразово згадувалась в інтерв'ю з людьми, які переживають різні форми бездомності, та у фокус-групах, але це не має належної підтримки. Ключові інформатори говорять про бажання розробляти рішення щодо житла для бездомних людей. Профілактичні та орієнтовані на житло рішення перебувають у зародковому стані, і вони мають бути більш детально вивчені та визнані пріоритетними (див. наступний розділ).

Співпраця не повинна обмежуватися лише надавачами послуг та державою. Сприяння взаємній підтримці між бездомними людьми та її заохочення покращує якість послуг. Респонденти

відзначають такі заходи, як ініціатива з озеленення харківського притулку Демоль Україна та спільне приготування їжі в закладі тимчасового проживання ВПО, які сприяють створенню можливостей для взаємної підтримки «рівний рівному», позитивної взаємодії та фізичної активності разом з іншими людьми. Такі заходи можуть допомогти людям зняти стрес, зробити щось для інших і відкрити для себе захоплення, які дають їм відчуття сенсу і мети. Учасники обговорень в фокус-групах просили про збільшення кількості соціальних заходів та місцевих екскурсій, таких як походи в зоопарк і кіно, а також можливостей розширити горизонти і знайти нову мотивацію:

“Люди кажуть: нам треба робота, житло, документи, але ніхто не каже: нам треба ваша допомога – я нагадую [клієнтам], що у вас раніше була робота, у вас раніше було житло, але ви продовжуєте робити те саме, а очікуєте інший результат. Головне - робити щось нове, чого ти раніше не робив... Починати щось нове дуже важко, тому люди роблять те, що робили раніше. Але це шлях в нікуди.”
Співробітник Демоль Україна з власним досвідом бездомності

4. Рішення

У цьому розділі розглядаються найкращі міжнародні практики та моделі роботи з бездомними та їх застосування в українському контексті. В Україні вже існує низка служб, що надають підтримку бездомним людям, а громадянське суспільство значно розширило свою діяльність після повномасштабного вторгнення. Багато послуг і допомоги, що надаються гуманітарними організаціями в Україні (особливо в секторах житла, охорони здоров'я та захисту) також є актуальними і надаються бездомним людям. Цей розділ не присвячений питанням гуманітарної допомоги, оскільки

вони висвітлені у звітах інших організацій. Натомість ми розглядаємо світові практики у сфері бездомності, щоб надати інформацію для майбутнього розвитку стратегій подолання бездомності в Україні. Спочатку ми розглянемо профілактичні підходи, а потім перейдемо до рішень, які реагують на проблему бездомності.

ЗАПОБІГАННЯ БЕЗДОМНОСТІ

Профілактика краще за лікування. Це є загально визнаним принципом політики охорони здоров'я, і його слід застосовувати в планах вирішення проблеми бездомності. Хоча різні моделі, описані в наступному розділі, можуть запропонувати ефективне «лікування» бездомності, для забезпечення стійких і довготривалих рішень необхідні стратегії профілактики та втручання. Це відповідає змінам у міжнародному гуманітарному реагуванні, яке дедалі більше охоплює профілактику в своїх розробках, наприклад, узгодженість допомоги та розвитку²⁷, підхід, започаткований Державним Департаментом США, та зв'язок між гуманітарною діяльністю та розвитком²⁸. Вони з'явилися завдяки загальному визнанню того, що реагування на зтяжні кризи вимагає стратегій, які поєднують короткострокову екстрену допомогу з довгостроковою реабілітацією громади. Зусилля із запобігання бездомності можуть узгоджуватися з такими стратегіями, які з'являються в Україні, оскільки війна набула зтяжнього характеру.

Типологія запобігання бездомності описує, як стратегії можуть працювати на різних рівнях: від «екстрених» та «кризових» ситуацій, коли людині загрожує бездомність, до «універсальних» заходів, спрямованих на вирішення системних проблем, таких як забезпечення доступним житлом²⁹. Ми використовуємо структуру Типології, щоб запропонувати потенційні рішення, які можуть бути масштабовані, адаптовані або застосовані в Україні.

Перш ніж чомусь запобігати, ми маємо це зрозуміти. Цей звіт має на меті поглибити розуміння проблеми бездомності в Україні, щоб можна було розробити кращі стратегії для її подолання. Ми вже

27 “Relief and Development Coherence,” U.S. Department of State, Bureau of Population, Refugees, and Migration, станом на 9 серпня 2024р., <https://2017-2021.state.gov/other-policy-issues/relief-and-development-coherence/>.

28 “Humanitarian-Development Nexus,” UNICEF, станом на 9 серпня 2024р., <https://www.unicef.org/eu/humanitarian-development-nexus>.

29 Suzanne Fitzpatrick, Peter Mackie, and Jenny Wood, “Advancing a Five-Stage Typology of Homelessness Prevention,” International Journal on Homelessness 1, no. 1 (2021): 79-97, sponsored by the Institute of Social Policy, Housing and Equalities Research (I-SPHERE).

знаємо деякі тенденції, які можуть стати основою для планування профілактики. Наприклад, можна передбачити зростання бездомності серед ветеранів. Також ймовірним є подальше зростання бездомності серед переміщених домогосподарств. Серед них, ймовірно, буде значна кількість одиноких жінок з дітьми, які перебувають у групі ризику через загибель чоловіків на військовій службі або розпад сім'ї, спричинений травмою, переміщенням і фінансовими труднощами.

i. 'Кризова' або 'екстрена' профілактика

Ключовою основою ефективної профілактичної роботи є використання механізмів для виявлення людей, яким загрожує близький або неминучий ризик бездомності. Окрім використання даних для розуміння макротенденцій, про які йшлося вище, існує можливість більш ефективного використання даних для виявлення конкретних осіб або домогосподарств, які перебувають під загрозою бездомності. Це дає змогу своєчасно вжити заходи, щоб допомогти людям залишитися у власному домі або знайти новий дім. Спільна робота різних державних органів та громадських організацій, що стикаються з людьми в небезпечних ситуаціях щодо житла (особливо тих, які надають послуги кейс-менеджменту та відповідну допомогу), має вирішальне значення для спільного виявлення людей, які потребують підтримки для запобігання їхній бездомності. Дійсно, деякі країни створили з цією метою правові рамки. В Великобританії сектор допомоги бездомним виступив з підтримкою Закону про зменшення бездомності

³⁰, який зобов'язав різні державні установи, такі як лікарні та в'язниці, протягом 56 днів направляти до місцевого житлового органу будь-яку особу або домогосподарство, про яких відомо, що вони ризикують стати бездомними. Після цього житловий орган є зобов'язаним надати підтримку

домогосподарству, щоб мінімум на шість місяців надати йому житло за допомогою індивідуального плану забезпечення житлом.

У наступні роки технології, зокрема штучний інтелект, дозволять легше ідентифікувати людей, які перебувають у зоні ризику, а Україна має хорошу позицію як країна зі значним технологічним потенціалом. Можна планувати інноваційні стратегії, які охоплюють багато зацікавлених сторін. Наприклад, дані MOM, наведені вище, свідчать про те, що велика частка орендарів житла є незахищеними, а ключовими факторами ризику бездомності серед цієї групи є накопичення заборгованості з орендної плати або неодноразова несплата платежів за комунальні послуги. Може бути сформоване партнерство між урядом, громадянським суспільством та бізнесом для виявлення людей з групи ризику шляхом використання технологій та планування допомоги, яка зменшить заборгованість та допоможе людям залишатися у своїх домівках.

В Україні має бути розроблено і впроваджено комплекс заходів реагування для випадків, коли виявлено, що домогосподарство знаходиться в «кризовій» або «екстреній» ситуації, пов'язаній з ризиком бездомності. Реагування має бути швидким. Наприклад, дослідження, проведені в США, показали, що екстрена фінансова допомога є дуже ефективною у запобіганні бездомності в кризових ситуаціях. Програми, як правило, надають умовну грошову допомогу та легку форму кейс-менеджменту. Рандомізоване контрольне дослідження в Каліфорнії, в якому взяли участь 1250 осіб з групи ризику стати бездомними, показало, що «фінансова допомога значно знижує рівень бездомності»: через 12 місяців ті, хто отримував фінансову допомогу, мали на 70% менше шансів стати бездомними, ніж ті, хто її не отримував³¹. Така допомога також заощаджує кошти,

оскільки запобігає використанню більш дорогих послуг для реагування на проблему бездомності, які описані в наступному розділі. Фінансова допомога у сфері бездомності мало застосовується в європейському контексті, незважаючи на її використання та доведену ефективність у Північній Америці. Україна може стати піонером в Європі у використанні грошової допомоги для запобігання бездомності. Завдяки численним широкомасштабним програмам гуманітарної грошової допомоги, реалізованим після повномасштабного вторгнення, Україна має значно більшу інфраструктуру громадянського суспільства та досвід у цій сфері, ніж будь-яка інша європейська країна. Інші швидкі втручання, які запобігають бездомності – це послуги посередництва між орендодавцями та сім'ями; кейс-менеджмент, у тому числі послуги консультування з питань житла, а також послуги допомоги з утриманням оренди (або «мінливої допомоги»).

ii. Рання профілактика

Окрім надання цільової допомоги тим, кому загрожує неминучий ризик стати бездомним, ефективні стратегії запобігання бездомності повинні передбачати систематичні плани, які працюють на більш ранніх стадіях, щоб звести до мінімуму такі екстрені втручання. В Типології запобігання бездомності це називається «ранньою профілактикою». Це може спрацювати в різних секторах і групах.

Ключовим напрямком роботи є проактивне планування виходу людей з закладів, після яких люди часто стають бездомними, що особливо стосується в'язниць, лікарень та інтернатів (або подібних закладів). Простими відправними точками можуть бути домовленості не виписувати людей з груп ризику у вечірній час або на вихідних, коли служби підтримки менш готові до надання допомоги. Більш дієві заходи включають проактивну співпрацю між організаціями з метою підвищення обізнаності про ризики серед осіб, які перебувають в таких закладах, та послуги кейс-менеджменту

для осіб, які належать до груп ризику. Наприклад, Демоль Україна з 2018 року працює 'за воротами' (тобто всередині) в'язниць в різних регіонах країни, щоб запобігти бездомності сотень людей після їхнього звільнення, і наші співробітники продовжують працювати з деякими з них під час їхнього випробувального терміну. Така робота вимагає довіри та належного обміну інформацією між державними органами та громадськими організаціями. В Україні особливо актуальним може бути створення подібних програм профілактики бездомності для людей, звільнених з військової служби. Ветерани піддаються підвищеному ризику бездомності через травми і труднощі реінтеграції в цивільне життя, особливо ті з них, хто проживає в більш небезпечних районах.

Послуги з психологічної підтримки є важливою стратегією ранньої профілактики. Люди з непропрацьованими травмами та нелікованими психічними розладами значно частіше стають бездомними через підвищений ризик розриву стосунків і меншу стійкість до викликів, які можуть виникнути в їхньому житті. Через війну в Україні спостерігається високий рівень травми та проблем з ментальним здоров'ям. Необхідно розширювати спеціалізовані послуги психологічної підтримки та розвивати послуги, орієнтовані на групи, які мають особливо високі ризики стати бездомними. Наприклад, в Демоль Україна на сході України працює мобільна команда психологічної підтримки, цільовою аудиторією якої є в основному ветерани, люди, що втратили близьких, та люди під загрозою розпаду сім'ї.

Також слід розглянути ряд інших послуг. Безробіття є основною причиною бездомності, тому програми з працевлаштування, які допомагають людям знайти стабільну роботу, мають важливе значення. Послуги посередництва (наприклад, для запобігання розпаду сім'ї) часто ефективно допомагають домогосподарствам залишатися разом в одному помешканні та розвивати підтримуючі стосунки, які сприяють

³⁰ "Homelessness Reduction Act 2017," c. 13 (U.K.), <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/13/contents>

³¹ David C. Phillips and James X. Sullivan, "Do Homelessness Prevention Programs Prevent Homelessness? Evidence from a Randomized Controlled Trial," *The Review of Economics and Statistics* (2023), https://doi.org/10.1162/rest_a_01344.

підвищенню життєстійкості. Юридичні консультації, які допомагають людям відновити документи і отримати доступ до різних виплат, також є дуже ефективними і особливо актуальними для переміщених осіб, які були змушені тікати в стислі строки і могли втратити документи. Також можна запропонувати юридичну підтримку для запобігання несправедливому виселенню та для підвищення обізнаності про свої права, хоча більша частина ринку оренди житла в Україні працює в неофіційно, тому це може мати незначний вплив порівняно з іншими контекстами. Послуги з протидії домашньому та гендерно-зумовленому насильству мають вирішальне значення для підтримки постраждалих або тих, хто перебуває в групі ризику, у пошуку безпечного житла. Точки перетину бездомності та експлуатації також є суттєвими. Життєво важливими є програми захисту, що допомагають у протидії торгівлі людьми, які реалізує Карітас Україна.

iii. 'Універсальна' профілактика

На найвищому рівні Типології запобігання бездомності розглядаються системні заходи, які зменшують соціальні чинники бездомності. Як уже зазначалося, війна, що триває, є найбільшим системним чинником бездомності в Україні, але її вплив на бездомність виходить за рамки цього звіту, і ми не будемо це розглядати, окрім як у контексті її впливу на бездомність.

Система соціального забезпечення країни забезпечує основи, на яких зазвичай базується «універсальна» профілактика. Соціальне забезпечення в Україні охоплює низку сфер, включаючи пенсії по інвалідності та за віком; страхування на випадок безробіття та професійне навчання для підвищення конкурентоздатності на ринку праці; безкоштовне базове медичне обслуговування та підвищена допомога для окремих груп населення; різноманітні пільги для малозабезпечених сімей, дітей та людей з інвалідністю. В Україні є субсидії як на комунальні послуги, так і на оренду житла для деяких людей, які потребують допомоги на житло, хоча ці субсидії відрізняються залежно від регіону. Система соціального забезпечення,

яка і до повномасштабного вторгнення мала слабкі сторони та прогалини, під час війни зазнала додаткових викликів через інфляційний тиск, зменшення податкових надходжень та перерозподіл державних коштів на військові дії. Це було дещо пом'якшено обмеженими за часом схемами державної допомоги для людей, які постраждали від війни, і ВПО, хоча їх кількість скорочується. Ситуація, швидше за все, погіршиться, оскільки екстрене гуманітарне фінансування, яке закрило значну частину прогалин, продовжить зменшуватись. Довгострокова перспектива повинна гарантувати, що, коли Україна перейде у період відбудови, буде надано пріоритет системам соціального забезпечення для вразливих верств населення, включаючи групи особливого ризику стати бездомними.

Крім того, надзвичайно важливою для будь-якої сталої стратегії запобігання бездомності є наявність в країні доступного та соціального житла. Пропозиція доступного житла в Україні обмежена, і це було так ще до повномасштабного вторгнення. Аналогічно, дуже обмеженою є пропозиція соціального житла і, як правило, пріоритет надається неповним сім'ям, людям з обмеженими можливостями та людям похилого віку. Потрібні значні інвестиції в будівництво доступного та соціального житла через розширення державно-приватного партнерства та законодавчої бази. Коли закінчиться війна, очікуються значні міжнародні інвестиції в відбудову та відновлення. Для цього уряд України вже уклав угоди про співпрацю, наприклад, з урядом Данії щодо фінансування реконструкції транспортної та освітньої інфраструктури в Миколаївській області. Будь-які плани повинні враховувати та надавати пріоритет соціальному житлу для людей з групи ризику стати бездомними, а також більш широким механізмам забезпечення доступного житла на ринку.

Надійний універсальний підхід до запобігання бездомності та реагування на неї вимагатиме вдосконалення державно-приватного партнерства між урядом та організаціями, що надають підтримку бездомним людям. Це має включати заміну переважаючої наразі тенденції державних органів надавати послуги власними силами

Модель «Спершу житло» найкраще зарекомендувала себе серед усіх моделей, коли-небудь розроблених для вирішення.

на замовлення їх державою у надавачів, що спеціалізуються на цих послугах. Державно-приватне партнерство відіграло вирішальну роль у досягненні значного скорочення кількості бездомних у тих контекстах, де досягли значного прогресу. Якість послуг зазвичай покращується, якщо їх надавач, що спеціалізується в цій сфері і має відповідний досвід, визначається на конкурентній основі, що сприяє підвищенню стандартів, а також завдяки розробці механізмів підзвітності під наглядом державних уповноважених. Вступ до ЄС та пов'язані з ним стандарти державних закупівель можуть прискорити цей перехід до замовлення послуг. Більше того, оскільки програма соціальної політики українського уряду розвиватиметься в процесі вступу, боротьба з бездомністю має стати пріоритетом, і коли Україна матиме на це право, вона має приєднатися до Європейської платформи з протидії бездомності.

Універсальна профілактика – це відповідальність не лише держави. Бездомні люди стикаються зі стигматизацією в українському суспільстві, це спадщина з радянських часів, коли бездомність пов'язували з криміналом та публічно зображали як моральний занепад. Значна стигматизація також формує ставлення суспільства до пов'язаних потреб і досвіду, таких як залежність і тюремне ув'язнення. Ставлення може змінюватися. Наприклад, ставлення до психічних захворювань та психологічної підтримки почало змінюватися після повномасштабного вторгнення, оскільки в суспільстві покращилося розуміння травми, пов'язаної з війною, та її наслідків. Подібну зміну можна досягнути і в сприйнятті

суспільством бездомних людей. Мільйони людей вперше зрозуміли, що вони тепер бездомні або ризикують ними стати, і цей спільний досвід може викликати співчуття до інших. Комунікації та стратегії залучення суб'єктів, які протидіють бездомності, повинні сприяти такій зміні ставлення. Цього можна досягти лише шляхом пропагування позитивних історій змін та уникнення ненавмисного укорінення стереотипів, які представляють бездомність людей як безнадійні або нікчемні випадки.

РЕАГУВАННЯ НА БЕЗДОМНІСТЬ

Очікується, що чисельність і потреби бездомного населення значно зростуть у найближчі роки, оскільки наслідки затяжної війни посилюватимуться. Крім удосконалення стратегій профілактики, для реагування на бездомність необхідні нові моделі та способи роботи. Сучасна філософія в Україні спирається на так званий підхід «сходів». Це, як правило, включає різні екстрені, тимчасові та довгострокові послуги, за допомогою яких люди досягають прогресу – наприклад, з вулиці переходять до нічного притулку, потім до гуртожитку, можливо, до спільного будинку і, нарешті, до квартири. Люди отримують підтримку на кожній з таких «сходинок» і переходять на наступну «по готовності». Оцінювання World Habitat показує, що такий підхід поширений у всій Центральній та Східній Європі (ЦСЕ).³² Зокрема, ці країни покладаються на екстрені та тимчасові послуги, які, згідно зі звітом World Habitat, «вирішують основні фізичні потреби деяких бездомних... [але] обмежені за обсягом і не в змозі

32 József Hegedüs, Eszter Somogyi, Ágota Scharle, Nóra Teller, Balázs Váradi, and Veronika Vass-Vígh, "Ending Homelessness in Central and Eastern Europe: Making the Shift to a Housing-Led System," World Habitat, станом на 9 серпня 2024р., in collaboration with Budapest Institute and Metropolitan Research Institute Budapest.

задовольнити зростаючий попит – особливо для людей з множинними та складними проблемами». Однак останніми роками нова філософія кинула виклик основам цих підходів, і нове покоління послуг для бездомних продовжує підвищувати ефективність: «Спершу житло».

і. Рішення, орієнтовані на житло

Відправною точкою руху «Спершу житло» є те, що основною умовою бездомності є відсутність житла. За визначенням, якщо ми хочемо покінчити з чиеюсь бездомністю, то вони повинні отримати житло. Замість того, щоб організовувати непростий рух вгору по сходам послуг, відправною точкою надання послуг має стати надання житла; і не якоїсь подоби власного житла на кшталт притулку чи гуртожитку, а нормальне житло. Отже, спершу житло.

Модель «Спершу житло» найкраще зарекомендувала себе серед усіх моделей, коли-небудь розроблених для вирішення складної проблеми бездомності. Перші моделі були спеціально розроблені для підтримки людей з комплексними потребами, наприклад, з важкою залежністю або з ментальними проблемами. Наше дослідження показує, що нинішній рівень укорінення та складності проблем бездомного населення України є дуже високим як через контекст, так і через брак існуючого забезпечення. Ряд рандомізованих контрольних досліджень показав, що «Спершу житло» є трансформаційною моделлю. В Канаді дослідження серед 2000 людей показало, що через два роки з житлом залишилось 73% порівняно з лише 32% в контрольній групі.³³ В Нью-Йорку з житлом залишилось

88% людей порівняно з лише 47% в контрольній групі.³⁴ В Європі ми також бачимо порівняно високі показники збереження житла – набагато вищі, ніж при використанні старих моделей. У Франції через два роки все ще мали житло 85% людей³⁵; в Данії - 90%³⁶. Окрім досягнення результатів щодо утримання житла, модель має гарні результати щодо здоров'я та благополуччя. У ЦСЄ є перші позитивні результати пілотних проєктів у двох сусідніх з Україною країнах, Угорщині та Словаччині³⁷, у тому числі пілотний проєкт в Братиславі, запущений партнерською організацією Десполь в Словаччині. З найбільш відомих результатів: модель «Спершу житло» лягла в основу планів, які зробили Фінляндію першою і єдиною країною, яка фактично поборолла бездомність.

«Спершу житло» - це і рух, і модель, що базується на низці принципів. Найголовніше – це те, що люди отримують постійне житло без будь-яких умов. Щоб отримати житло, людям не потрібно надавати докази, що вони до цього готові. Житло та підтримка розділені, і мешканцям не потрібно обов'язково приймати підтримку, щоб зберегти право на житло. Житло знаходиться в громаді, і воно відображає звичайні моделі житла, як правило, автономні квартири, розосереджені в різних місцях. Підтримка надається інтенсивно та індивідуалізовано. Люди не зобов'язані дотримуватися жодних суворих правил і не зобов'язані підтримувати своє житло, щоб зберегти своє право на квартиру. Люди можуть вільно користуватися своєю квартирою стільки, скільки їм заманеться, хоча їм допомагають з часом виробити більш стабільний спосіб життя.

Image: Depaul

Навіть ті, хто пропагує «Спершу житло», визнають, що це дорого. Учасники отримують гарантоване постійне житло та інтенсивну підтримку; моделі підтримки, як правило, обмежують навантаження на одного працівника лише 7-8 людьми. Але хоча «Спершу житло» і коштує дорого, та бездомність коштує не менше. Бездомні з вулиць набагато частіше користуються послугами служб екстреної допомоги та лікарень або опиняються у в'язниці. Якщо взяти це до уваги, то «Спершу житло» економить гроші: у Сіетлі програма «Спершу житло» для людей з проблемами зловживання алкоголем щороку заощаджувала місцевій владі понад 4000

доларів на людину.³⁸

В Україні нема офіційної програми «Спершу житло». Як мінімум, спочатку треба організувати пілотний проєкт, який адаптує та локалізує модель відповідно до українського контексту. Це має стати вихідною точкою для переходу до реагування, орієнтованого на житло, та розвитку від переважаючої моделі «сходів» до збільшення альтернативних рішень.

Для людей з нижчими потребами в підтримці витрати на повну модель «Спершу житло» не потрібні, але її основний принцип – якомога швидше надати людям житло та

33 Mental Health Commission of Canada, At Home/Chez Soi Final Report, 2014, станом на 12 серпня 2024р., https://www.mentalhealthcommission.ca/wp-content/uploads/drupal/mhcc_at_home_report_national_cross-site_eng_2_0.pdf

34 Sam Tsemberis and Ronda F. Eisenberg, "Pathways to Housing: Supported Housing for Street-Dwelling Homeless Individuals with Psychiatric Disabilities," *Psychiatric Services* 51, no. 4 (2000): 487-493, <https://psychiatryonline.org/doi/abs/10.1176/appi.ps.51.4.487>.

35 "The Experimental Program 'Un Chez-Soi D'Abord': Housing First Main Results - 2011 / 2015," *Info.gouv.fr*, published April 2016, станом на 9 серпня 2024р., https://www.info.gouv.fr/upload/media/organization/0001/01/sites_default_files_contenu_piece-jointe_2016_11_4_pages_ucbdb_avril_2016_gb.pdf.

36 Lars Benjaminsen, "Policy Review Up-date: Results from the Housing First Based Danish Homelessness Strategy," *Social Inclusion* 6, no. 3 (2018): 327-336, sponsored by The Danish Center for Social Science Research, <https://doi.org/10.17645/si.v6i3.1539>.

37 Hegedüs et al., "Ending Homelessness in Central and Eastern Europe: Making the Shift to a Housing-Led System," *World Habitat*.

38 M. Stahre, J. VanEenwyk, P. Siegel, and R. Njai, "Housing Insecurity and the Association with Health Outcomes and Unhealthy Behaviors, Washington State, 2011," *Preventing Chronic Disease* 12 (July 9, 2015): E109, <https://doi.org/10.5888/pcd12.140511>.

утримуватися від створення бар'єрів, які це зупиняють – залишається актуальним. Рішення, орієнтовані на житло, стають все більш поширеними в усьому світі. Моделі швидкого переселення пропонують відтворюване рішення: людей швидко селять у стабільному (зазвичай тимчасовому) житлі та направляють до послуг, які задовольняють їхні потреби. В Україні може бути найбільш актуальним пов'язати їх із програмами гуманітарної допомоги на ринку оренди, які глобально очолює Міжнародна федерація Червоного Хреста, яка є провідною у цьому секторі.³⁹ Актуальними залишаються і інші моделі, такі як тимчасове житло з підтримкою або оренда в приватному секторі з мінливою підтримкою (тобто комплексна робота з кейсами, що надається в громаді).

ii. Спеціалізовані послуги

Зловживання алкоголем превалює серед бездомного населення України, як і в багатьох інших країнах. Для декого будуть потрібні варіанти лікування, і ці варіанти повинні бути розширені; також слід заохочувати більш тісну співпрацю між службами, які надають послуги для бездомних та людей з залежностями. У більш широкому сенсі за основу мають братися принципи зменшення шкоди. Підходи, орієнтовані на зменшення шкоди, з часом допомагають людям знизити негативні наслідки їхньої поведінки. Зазвичай це більш реалістично, ніж підхід, заснований на утриманні, який на практиці часто служить для виключення людей з залежностями з отримання послуг і підтримки. В Україні поширений заснований на утриманні підхід, який забороняє людям пити під час отримання послуг або навіть приходити в нетверезому стані. Для тих послуг, де це практично можливо, мають застосовуватись принципи зменшення шкоди, а для людей, які зловживають алкоголем та наркотиками, варто надати пріоритет наданню послуг з забезпечення житлом, бо люди з більшою

ймовірністю вилікуються від своєї залежності, маючи стабільне житло.

Рівень потреб, пов'язаних з проблемами фізичного здоров'я, серед бездомного населення України є також дуже високим. Потрібні послуги для забезпечення інклюзивного доступу бездомних людей до системи охорони здоров'я. Деполь Україна ще раніше з'ясував, що деякі лікарні відмовляються приймати бездомних. До повномасштабного вторгнення у Деполь Україна була програма переговорів з клініками та лікарями щодо забезпечення доступу до медичних послуг. У системі охорони здоров'я України необхідно проводити інформаційно-просвітницькі заходи з метою покращення інклюзивного доступу для бездомного населення. Це має включати ініціативи, спрямовані на зменшення бар'єрів для доступу, наприклад, стосовно документів або адрес.

В інших країнах також ефективно проявили себе щодо доступу до медичних послуг моделі підтримки бездомних «Рівний рівному». Через численний досвід маргіналізації з боку різних закладів та установ, бездомні часто з недовірою ставляться до влади або її представників,

включаючи практикуючих лікарів. Орієнтуватися в системах – наприклад, записатись на прийом, вести медичну картку - також може бути для них складно через нижчий рівень грамотності або більш хаотичний спосіб життя. Підтримка наставника або соціального працівника за принципом «рівний рівному», тобто, людини, що має власний досвід бездомності, є особливо ефективною при забезпеченні доступу до медичної допомоги, що часто вимагає постійної та послідовної залученості протягом тривалого періоду.⁴⁰ Люди більше довіряють тим, хто з ними нарівні, а їхня можливість співвідносити власний досвід з досвідом тих, кому допомагають, робить

надану підтримку більш актуальною. Застосування принципу «рівний рівному» все більше свідчить про ефективність такого підходу. Крім того, при розвитку послуг варто застосовувати ініціативи, які спрямовані на передачу частини повноважень тим, хто користується цими послугами – це часто називають «залучення клієнтів».

Проблеми з ментальним здоров'ям та благополуччям людей, опитаних для цього дослідження, було визначити важче, але рівень травматизації високий. Якщо люди повідомляли про потреби, пов'язані з ментальним здоров'ям, то їм має бути надана відповідна спеціалізована допомога. Це включає долучення психологів до надання послуг та доступні варіанти перенаправлення. Крім того, при наданні всіх послуг бездомним в Україні має застосовуватись травмо-інформований підхід. Це навчає персонал виявляти ознаки травми, розуміти її вплив та застосовувати підходи підтримки, які максимізують вибір та контроль реагування. Основний підхід до надання допомоги має бути особистісно-орієнтованим та заснованим на сильних сторонах, тобто увага має бути зосереджена на наданні людям можливості розвивати їхні сильні сторони, а не на плануванні допомоги, виходячи з їхніх недоліків. Варто розглянути використання технік мотиваційного інтерв'ю, а також забезпечити психологічну інформованість середовища в місцях проживання та надання послуг.⁴¹

Буде потрібен широкий спектр спеціалізованих послуг, щоб доповнити рішення, орієнтовані на забезпечення житлом, та задовольнити численні потреби населення. Тягар догляду за дітьми, який значною мірою лягає на жінок, має вирішуватись за допомогою направлень або спеціальних послуг для полегшення доступу до працевлаштування, отримання послуг та покращення відновлення. Цифрова інклюзія також має бути в пріоритеті як для підтримки залучення, так і для облаштування в громаді. Доступ до працевлаштування, банківської справи та житла дедалі більше залежатиме від смартфонів та цифрових навичок, тому це має бути інтегровано в допомогу. Також для задоволення різноманітних потреб бездомного населення будуть потрібні інші варіанти підтримки, включаючи працевлаштування та юридичні консультації.

iii. Роль забезпечення екстреною допомогою

Більшість існуючої в Україні допомоги бездомним (особливо такої, що фінансується державою) є екстреною, зазвичай – муніципальні нічні притулки. Поширення моделей екстреної допомоги як основного реагування на бездомність суперечить підходу «Спершу житло», але ці моделі все ще можуть відігравати важливу роль в реагуванні на бездомність.

Команди «Допомоги на колесах» (соціальні працівники, які виходять на вулиці, часто вночі, щоб взаємодіяти з бездомними й полегшити їм доступ до послуг) – це життєво важливий місток до найбільш ізольованої частини бездомних. Ефективні мобільні команди повинні мати чіткі маршрути перенаправлень на послуги та стратегію наполегливого залучення, яка спрямована на спрощення доступу до програм, орієнтованих на житло. Швидкість є життєво важливою для тих,

хто лише опинився на вулиці. Дані з інших контекстів показують, що люди, які навіть кілька днів пробули бездомними, набагато частіше укорінюються, у них розвиваються комплексні потреби, чим більше часу вони проведуть на вулиці, тим більше ресурсів потрібно, щоб вони перестали бути бездомними.⁴² Екстрене реагування – таке, як «Допомога на колесах» – є найбільш ефективним при об'єднанні зусиль з громадою, державним та приватним сектором. Наприклад, ряд опитаних для цього дослідження повідомили, що спали на залізниці або на залізничних вокзалах. В Лондоні, де існує подібна тенденція, є спеціальна мобільна команда, призначена для роботи на автобусних маршрутах та в метро. Також гарні результати може мати задіяння представників бізнесу, які перетинаються з бездомними – наприклад, магазини або кафе в приміщеннях залізничних вокзалів або інші так звані «гарячі точки». Успішне залучення включає і заходи з підвищення обізнаності, щоб персонал знав, яким чином перенаправляти бездомних людей для

39 Caroline Dewast and David Dalgado, "Step-by-Step Guide for Rental Assistance to People Affected by Crises," Issue 1 (July 2020), International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), accessed August 9, 2024, <https://www.ifrc.org/report-url>.

40 "Homeless Health Peer Advocacy in Dublin," Groundswell, станом на 9 серпня 2024р., <https://groundswell.org.uk/what-we-do/homeless-health-peer-advocacy/hhpa-dublin/>.

41 "Psychologically Informed Environments (PIE)," Homeless Link, станом на 12 серпня 2024р., <https://homeless.org.uk/areas-of-expertise/improving-homelessness-services/psychologically-informed/>

42 "Psychologically Informed Environments (PIE)," Homeless Link, станом на 12 серпня 2024р., <https://homeless.org.uk/areas-of-expertise/improving-homelessness-services/psychologically-informed/>

отримання допомоги. Громадські групи або представники громадськості є ще одним важливим містком взаємодії, і варто надати цим групам можливість бути максимально ефективними. Наприклад, це може означати спробу змінити або навіть скоротити основні види діяльності, такі як видача гарячого харчування, які, хоча і задовольняють основні фізичні потреби, не можуть допомогти людям вийти з бездомності. Замість цього потрібно пропонувати волонтерство в більш комплексних послугах або навіть надавати представникам громадськості можливість попереджати організації про людей, які потребують підтримки, як це робиться через застосунок StreetLink у Великобританії.

Роль прихистків є більш неоднозначною. Наразі притулки відіграють важливу роль в захисті життя бездомних в Україні. Але загалом притулки вважаються менш ефективним засобом подолання бездомності ніж підходи, орієнтовані на житло.⁴³ Як країна, що прямує до ЄС, Україна повинна прагнути до використання передового досвіду, отриманого в ЄС. Український сектор реагування на бездомність порівняно невеликий і тільки зароджується, тому є можливість зробити це відносно швидко, хоча обмеженість ресурсів, ймовірно, стримуватиме темпи прогресу. План переходу від сектору, який переважно покладається на прихистки для екстреної допомоги, до такого, який використовує підхід, орієнтований на житло, має включати ряд етапів. Гнучке планування, яке дозволить збільшити забезпечення послугами в екстремальні зимові та літні періоди, є корисним для максимального захисту життя. Можна застосовувати передові практики, які підвищують інклюзивність прихистків. Інклюзивний низькопороговий підхід забезпечить відсутність бар'єрів, які виключають з отримання допомоги багатьох людей, що сплять на вулицях. Деякі з послуг, наприклад, повинні дозволяти користуватись прихистком людям у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що може бути безпечно, якщо вжити

відповідних заходів і зменшити ризики. Прихистки мають бути спрямовані на надання доступу 24/7, щоб люди могли залишити свої речі та приходити й виходити протягом дня. Важливими є гендерно-чутливі підходи, адже потреби жінок відрізняються, і потрібно окремо спланувати забезпечення. З часом прихистки можуть бути перетворені на перевалочні пункти, де люди не залишаються довго (зазвичай не довше 30 днів), лише поки визначать та підготують підходяще рішення щодо житла. Зрештою, суб'єкти громадянського суспільства повинні прагнути бути достатньо сміливими, щоб зробити важкий крок до закриття власних проєктів прихистків, коли буде створено альтернативне забезпечення, або, можливо, навіть до цього моменту, враховуючи ймовірні обмеження в ресурсах. Організації можуть виявити, що державний сектор буде утримуватись від цього кроку. Державні органи іноді мотивовані фінансувати забезпечення прихистками, бо якщо бездомність кидається в очі, це є політичним ризиком, а притулки вважаються найпростішим способом реагування.

Комплексний план повинен вийти за рамки мети зменшити наслідки бездомності, натомість він має бути націлений на те, щоб покінчити з бездомністю, і найефективнішим шляхом до цього є реагування, орієнтоване на житло.

5. Рекомендації

1. Покращити для бездомних людей доступ до існуючих послуг

Гуманітарні, громадські та державні організації мають визнати бездомних людей вразливою групою або групою ризику в межах своїх критеріїв відповідності вимогам для отримання допомоги. Це особливо стосується організацій, які надають проживання, юридичні консультації та медичну допомогу. Стратегії з покращення залучення, доступу та актуальності підтримки для бездомних людей ці організації мають розробити в партнерстві з тими організаціями, які спеціалізуються на допомозі бездомним.

2. Зменшити бар'єри до отримання послуг людьми з залежностями

Організації, що надають послуги бездомним, мають зменшити бар'єри для людей з залежностями, яких нараховується біля половини бездомного населення. Необхідно внести зміни до послуг, щоб полегшення доступу для людей, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, було безпечним, і потрібно застосовувати принципи зменшення шкоди. Потрібно розвинути координацію з організаціями, які спеціалізуються на підтримці людей з залежностями, щоб можна було надавати допомогу з реабілітацією.

3. Покращити послуги для жертв домашнього насильства, які є бездомними або в групі ризику

Потрібно покращити координацію між організаціями, що спеціалізуються на підтримці бездомних людей, та організаціями, що спеціалізуються на підтримці постраждалих від домашнього насильства. Четверть (26%) бездомних є жертвами домашнього насилля, а серед жінок це число збільшується до 50%. Мають бути розроблені цільові, комплексні та гендерно-чутливі програми для постраждалих бездомних людей або з груп ризику.

4. Надати пріоритет рішенням по запобіганню

Організації та стратегії мають сприяти розробці та збільшенню рішень, які запобігають бездомності. Вони мають включати заходи для людей, які перебувають у групі безпосереднього ризику, такі як екстрена фінансова допомога. «Ранні» профілактичні заходи мають забезпечити координацію з державними органами, щоб люди з групи ризику отримували підтримку до виходу з таких закладів, як лікарні, в'язниці, та – що особливо важливо – з військової служби.

5. Надати пріоритет рішенням, орієнтованим на житло

Організації, що займаються бездомністю, та стратегії мають сконцентруватись довкола рішень, орієнтованих на житло, й на відході від моделі «сходів» та від покладання на екстрене забезпечення. Україна має запустити пілотну модель «Спершу житло» для бездомних людей з комплексом проблем. Для людей з невисокими потребами в підтримці, мають бути впроваджені рішення, орієнтовані на житло. Крім того, необхідно врахувати особистісно-орієнтований підхід, який комплексно реагує на множинні потреби людини.

6. План щодо довгострокових наслідків війни та відновлення

Організації, що займаються бездомністю, та стратегії мають передбачити довгострокові наслідки війни та спланувати післявоєнне відновлення. Громадянське суспільство у партнерстві з військовими має впроваджувати рішення для запобігання бездомності людей, звільнених з активної служби, а також розробляти та розвивати програми, які підтримують ветеранів, що стали бездомними. Урядові та громадські плани відновлення повинні передбачати зростання масштабів та складності бездомності, а програми відновлення інфраструктури повинні надати пріоритет значному розширенню будівництва соціального та доступного житла.

7. Покращення державно-приватного партнерства для боротьби з бездомністю

Міністерство соціальної політики України має працювати над оприлюдненням національного плану запобігання бездомності та її зменшення, консультуючись з експертами з громадських суспільних організацій. Уряд повинен очолити зусилля з підвищення точності збору даних про бездомність, щоб стратегії ґрунтувалися на фактичних даних. У міру вступу України до Європейського Союзу пріоритетом для уряду та громадянського суспільства має бути приєднання до європейських практик та мереж (таких як Європейська платформа з протидії бездомності). Щоб покращити якість послуг, державні органи України на національному, регіональному та місцевому рівні мають підвищити фінансування послуг для бездомних та повинні сприяти використанню державно-приватного партнерства, у тому числі заключати субконтракти на послуги для бездомних людей з організаціями, які мають у цьому досвід, а не надавати послуги власними силами.

⁴³ Eoin O'Sullivan, "Key Elements in Homelessness Strategies to End Homelessness by 2030: A Discussion Paper," European Platform on Combatting Homelessness, School of Social Work and Social Policy, Trinity College Dublin, Ireland, станом на 9 серпня 2024р., https://housingfirsteurope.eu/wp-content/uploads/2022/10/mlc-homelessness-discussion-paper_final_2022.pdf.

DEPAUL

Homelessness has no place